

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра кримінального та кримінального процесуального права

Магістерська робота

освітній ступінь - магістр

на тему: **«МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО
ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ»**

«Methodology for Investigating Illegal Crossing of the State Border»

Виконала:

Студентка 2-го року навчання,
спеціальності

081 Право

Зузик Анастасія Миколаївна

anastasiia.zuzyk@ukma.edu.ua

Керівниця:

Удовенко Жанна Володимирівна,
д.ю.н, професорка

Рецензент: _____

Магістерська робота захищена

з оцінкою: _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 2026 р.

Київ 2026

Декларація академічної доброчесності

Я, Зузик Анастасія Миколаївна, студентка 2 року навчання магістерської програми за спеціальністю «Право» факультету правничих наук НаУКМА підтверджую наступне:

- написана мною магістерська робота на тему "Методика розслідування незаконного перетинання державного кордону" відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1. Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайомлений;
- надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

14.04.2026

Зузик А.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	10
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ	10
1.1. Історико-правові аспекти криміналізації діяння	10
1.2. Сучасний стан наукового опрацювання проблеми та її нормативне регулювання	16
1.3. Криміналістична характеристика незаконного перетинання державного кордону	25
1.3.1. Особа злочинця	25
1.3.2. Способи вчинення, готування та приховування правопорушення	30
1.3.3. Ситуація (обстановка) вчинення правопорушення	31
1.3.4. Слідова картина	33
РОЗДІЛ 2	36
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСНОВИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ	36
2.1. Початковий етап розслідування	36
2.1.1. Обставини, що підлягають доказуванню	36
2.1.2. Типові слідчі ситуації та версії	41
2.1.3. Планування розслідування	45
2.2. Тактичні основи розслідування	49
2.2.1. Негласні слідчі (розшукові) дії	49
2.2.2. Гласні слідчі (розшукові) дії	52
2.2.3. Огляд та освідування	53
2.2.4. Обшук	56
2.2.5. Допит	58
2.2.6. Пред'явлення до впізнання	61
2.2.7. Слідчий експеримент	62
2.2.8. Призначення судових експертиз	63
2.3. Заходи забезпечення	65
2.4. Міжнародний досвід	69

2.4.1. Правовий аспект	69
2.4.2. Процесуальний аспект	72
2.4.3. Судова практика	75
РОЗДІЛ 3	83
УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ	83
3.1. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення розслідування незаконного перетинання державного кордону	83
3.2. Напрями вдосконалення методики розслідування незаконного перетинання державного кордону	88
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. Державний кордон, як правова категорія та інститут міжнародного права, є одним з фундаментальних атрибутів державного суверенітету. Його недоторканність гарантує територіальну цілісність держави, безпеку її громадян та стабільність політичної системи. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання забезпечення недоторканності державного кордону трансформувалося з категорії правового регулювання міграційних процесів у площину екзистенційної безпеки держави. Державний кордон України перестав бути лише лінією розмежування суверенітетів, ставши бар'єром стримування як зовнішніх загроз у вигляді диверсійно-розвідувальних груп та агентів країни-агресора, так і внутрішніх дестабілізуючих факторів, серед яких особливо гостро вирізняється масовий неконтрольований відтік мобілізаційного ресурсу.

Історично кордон слугував інструментом економічного та політичного контролю держави. Законодавство України у сфері захисту кордону пройшло складний еволюційний шлях від жорсткої криміналізації радянського зразка до повної лібералізації у 2004 році, яка виявилася стратегічною помилкою і послабила безпеку держави перед обличчям гібридних загроз. Ухвалення у 2018 році статті 332² Кримінального кодексу України стало логічною реакцією на ці загрози, забезпечивши кримінальне переслідування осіб, діяльність яких здатна зашкодити інтересам держави. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року та введення правового режиму воєнного стану створили нову, непередбачувану проблему. Конструкція статті 332² КК України, розроблена переважно проти зовнішніх ворогів, виявилася малоефективною проти правопорушників з числа громадян України. Хоча незаконний перетин кордону з метою ухилення від мобілізації об'єктивно підриває обороноздатність країни, наукова спільнота та судова практика схиляються до того, що за ступенем суспільної небезпеки такі дії не тотожні проникненню розвідників держави-агресора. Водночас адміністративна відповідальність за статтею 204-1 Кодексу України про

адміністративні правопорушення виявилася нездатною забезпечити належний каральний та превентивний вплив. Аналіз судової практики за 2025 рік підкреслює кризу правозастосування: близько 70% справ про адміністративні правопорушення за цією статтею закриваються через відсутність складу правопорушення або недоведеність вини. Зазначені недоліки стимулюють до термінового реформування системи.

Ефективність правозастосування у цій сфері безпосередньо залежить від якості криміналістичного та тактичного забезпечення. Пролонгований характер правопорушення за статтею 332² КК України зумовлює активне застосування негласних слідчих (розшукових) дій для доведення спеціальної мети – заподіяння шкоди інтересам держави, що є вкрай доцільним на початкових етапах його вчинення. У свою чергу, гласний етап розслідування вимагає оперативності та чіткості, адже будь-яка тактична помилка слідчого може мати критичні наслідки для всієї доказової бази. Саме тому варто розглянути питання імплементації інноваційних цифрових систем управління кримінальними провадженнями, які здатні автоматизувати процесуальні дії, розмежувати повноваження та забезпечити процесуальну економію.

Сфера розслідування незаконного перетинання державного кордону наразі набуває особливої актуальності, науковці активно здійснюють її дослідження. Варто виділити праці М.С. Горіна, А.В. Лапкіна, Ю.Б.Курилюка, І.Є. Харченка, С.Є. Лисенка та А.З. Сороки та інших. Їхні доробки створили значне теоретичне підґрунтя у питаннях кваліфікації, криміналістичної характеристики, тактики та техніки розслідування правопорушень, пов'язаних із порушенням недоторканості державного кордону.

Дослідницький інтерес в межах цієї роботи базується на тому, що стаття 332² є відносно новою у Кримінальному кодексі України і щодо неї відсутня усталена практика та методичні рекомендації щодо розслідування. Відтак, з урахуванням нормативної бази, доктринальних матеріалів та міжнародного досвіду вбачається вкрай актуальною та доцільною їхня

консолідація у єдину методику розслідування незаконного перетинання державного кордону.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері охорони недоторканності державних кордонів, порушення яких відбувається шляхом незаконного перетинання державного кордону. Безпосереднім об'єктом є встановлений законодавством порядок перетинання державного кордону України в умовах дії воєнного стану.

Предметом дослідження є методика розслідування незаконного перетинання державного кордону.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі теоретичних і практичних механізмів розслідування незаконного перетинання державного кордону, виявленні прогалин у чинному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві, а також у розробці науково обґрунтованих рекомендацій та інтерактивної моделі підтримки прийняття рішень слідчим в межах здійснення досудового розслідування цього правопорушення.

З огляду на поставлену мету, основними **завданнями дослідження** є:

- проаналізувати історико-правові аспекти криміналізації незаконного перетину державного кордону;
- дослідити сучасний стан нормативного регулювання та наукового опрацювання проблеми, зокрема розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності, а також проаналізувати проекти законодавчих змін;
- сформулювати криміналістичну характеристику правопорушення, визначивши типовий профіль особи правопорушника, поширені способи вчинення, готування та приховування діяння, обстановку та слідову картину;
- охарактеризувати організаційно-тактичні основи початкового етапу досудового розслідування, дослідити специфіку предмета доказування та планування через призму типових слідчих ситуацій;

- дослідити тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду, обшуку, допиту, пред'явлення до впізнання та слідчого експерименту, а також використання експертних знань;
- сформулювати підстави та особливості обрання запобіжного заходу особам, підозрюваним у вчиненні незаконного перетинання державного кордону;
- окреслити міжнародний досвід правового регулювання нелегальної міграції та судову практику, зокрема рішення Європейського суду з прав людини щодо дотримання процесуальних гарантій;
- розробити рекомендації щодо нормативного регулювання розслідування та прикладний алгоритм для надання тактичної допомоги слідчому у виборі оптимального комплексу процесуальних дій на етапі планування слідства.

Серед **загальнонаукових методів** дослідження застосовано аналіз (для розбору кваліфікуючих ознак складу правопорушення), синтез (для формування цілісного уявлення про об'єкт дослідження), порівняння (для розмежування видів кримінальної та адміністративної відповідальності) та узагальнення (для виведення загальних закономірностей у проаналізованих джерелах). Серед спеціальних методів дослідження застосовано історичний (для аналізу еволюції правової традиції охорони кордонів), діалектичний (для дослідження зміни концепції державного кордону в умовах воєнного стану), формально-логічний аналіз (для огляду нормативних актів та позицій суду), системний підхід (для розгляду діяння як частини загальної системи норм про захист прикордонної та національної безпеки), порівняльно-правовий метод (для аналізу міжнародних практик, досвіду інших органів досудового розслідування та виведення точок росту для розслідування об'єкту дослідження), кримінологічний аналіз (для встановлення соціального портрета типового порушника та складових об'єктивної сторони зі статистичних даних), емпіричний метод (для дослідження судового прецеденту, виведення міжнародних стандартів та практичних підходів до здійснення слідства), спеціально-юридичний (для аналізу текстуальних диспозицій та санкцій, а також перспективних положень законопроекту) та

метод моделювання (для розробки інтерактивної моделі алгоритму розслідування правопорушення).

Отже, вбачається актуальним детальне дослідження передумов криміналізації незаконного перетинання державного кордону, а також формування теоретичних, тактичних та методологічних основ досудового розслідування цього правопорушення з метою швидкого та ефективного виявлення та розкриття злочинного діяння.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

1.1. Історико-правові аспекти криміналізації діяння

Глибоке розуміння сучасних правових механізмів розслідування незаконного перетинання державного кордону неможливе без аналізу їх історичного контексту. Правова традиція охорони кордонів на українських землях пройшла тривалий шлях еволюції, де кожна епоха накладала свій відбиток на розуміння цього питання.

У період становлення давньоруської державності поняття «державний кордон» у сучасному розумінні, ще не існувало, натомість межі князівств часто визначалися природними рубежами або зонами впливу. Наукові дослідження вказують, що «перші згадки про регулювання порядку в'їзду та виїзду можна віднайти в «Руській Правді» - основному джерелі права Київської Русі» [1, с. 299]. Аналіз текстів Короткої та Розширеної редакцій цього документу дозволяє зробити висновок, що для вільних людей публічно-правової відповідальності за перетин кордону встановлено не було. Натомість порушенням законів вважалася втеча раба або холопа. В розширеній версії «Руської Правди» відповідальність також поширювалась на осіб, які допомагали втікачам у переховуванні [1, с. 299].

З огляду на такий вибірковий характер відповідальності осіб за незаконний перетин кордону, вважається за доцільне припустити, що на той час основним об'єктом правової охорони був не суверенітет князя над територією, а право власності над рабами та холопами. Відповідно, вони несли відповідальність не за сам факт перетину умовної межі, а в першу чергу – за втечу від господаря. І притягнення до відповідальності осіб, які переховували втікачів, також підкреслює майновий характер цих правовідносин.

Окрім цього, відсутність юридичної відповідальності за перетин кордону для вільних осіб пояснюється також тим, що «тогочасна служба з охорони

кордонів носила суто воєнно-оборонний характер, спрямований на захист від масових вторгнень», а не на контроль індивідуальної міграції. Захисні споруди та групи осіб розміщувались на популярних торгових шляхах та інших місцях, де була ймовірність помітити просування ворога [1, с. 299].

Період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, а також часи Козацької держави, характеризувалися певною правовою ліберальністю щодо переміщення осіб. Дослідники Гаврік Р., Демчик Н. та Король М. констатують фактичну відсутність юридичної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону в цей період. Козацтво відігравало ключову роль в охороні кордонів, проте ця функція була спрямована на протидію татарським набігам та військовим загрозам з боку Османської імперії, а не на контроль міграції. Правова система того часу не розглядала самовільний виїзд за межі держави як злочинне діяння проти влади [1, с. 299].

Кардинальні зміни у підходах до охорони кордону відбулися з посиленням централізованої влади з боку Московської держави та згодом Російської імперії. В цей час почала формуватися концепція кордону як закритого периметра, порушення якого є зазіханням на інтереси монарха. Першим документом, в якому були зафіксовані правила перетину кордону, стало Соборне уложення, прийняте на Земському соборі 1649 р. На контрасті зі свободою переміщення часів козацтва, цей нормативний акт ввів смертну кару за «самовільний виїзд за кордон» з метою зради. Для осіб, які виїжджали з метою торгівлі без дозволу, натомість передбачалося тілесне покарання (биття батою) [1, с. 299].

Пізніше, під час реформ Петра I, відбулася диференціація відповідальності за незаконний перетин кордону. Вперше було виокремлено адміністративну відповідальність за контрабанду (штраф та конфіскація), яка в подальшому все ж таки була криміналізована (побиття та смертна кара) з огляду на розвиток митної служби та посилення боротьби з контрабандою. Прийняття Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року ознаменувало повернення до тотальної криміналізації будь-якого способу незаконного перетину кордону. У

редакції цього нормативного акту це діяння мало назву «недозволене залишення Вітчизни», при чому порушенням був як виїзд чи вихід за межі держави з метою набуття підданства іншої країни, а й неповернення з-за кордону за викликом уряду та навіть поширення чуток про запланований переїзд за кордон [1, с. 300]. Таке регулювання було поширене аж до приходу радянської влади на терени України.

Утвердження радянської влади призвело до формування найжорсткішої в історії системи охорони кордону, відомої як «залізна завіса», адже кордон перестав бути лише лінією розмежування юрисдикцій, а натомість перетворився на ідеологічний інструмент ізоляції населення від зовнішнього світу. Кримінальний кодекс УРСР (далі – КК УРСР) 1922 року у статті 98 встановлював відповідальність за будь-який несанкціонований виїзд без паспорта або дозволу [1, с. 300]. А станом на 1927 рік відбулася помітна політизація цього порушення, адже постановою ЦВК СРСР незаконний перетин кордону було віднесено до категорії особливо небезпечних правопорушень проти держави поряд із контрреволюційними [1, с. 301]. Тобто це означало, що порушник кордону вже міг розглядатися як ворог режиму. Окрім цього, тогорічні зміни до КК УРСР криміналізували і сприяння в перетинанні державного кордону з боку посадових осіб [1, с. 300]. КК УРСР 1960 року разом з іншими нормативними актами продовжували посилення відповідальності осіб за незаконний перетин кордону. Винятком становили лише іноземці, що мігрували до УРСР з метою отримання притулку. Тому для їхнього контролю було введено заборону загалом змінювати місце проживання та перебування за межами пунктів, що містилися у візах. Ба більше каралося навіть «ухилення від маршруту проходження, зазначеного в проїзних документах». Такі дії передбачали в першу чергу адміністративну відповідальність, а у разі повторного вчинення – кримінальну. Ця заборона була скасована лише у 1981 році [1, с. 301].

Зі здобуттям незалежності Україна постала перед необхідністю реформування успадкованої радянської правової системи. Процес

демократизації суспільства вимагав лібералізації режиму перетину кордону, що призвело до складних, а іноді й суперечливих законодавчих рішень.

Прийняття нового Кримінального кодексу України (далі – КК України) у 2001 році стало ключовим етапом у процесі розвитку національного законодавства. Відповідальність за незаконне перетинання державного кордону першочергово була закріплена у статті 331 КК України.

Науковці зазначають, що конструкція статті 331 КК України 2001 року була значно досконалішою за її радянський аналог [2, с. 92], адже вона містила чітку диференціацію складів правопорушення:

1. Частина перша містила основний склад правопорушення (перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України, але без відповідних документів чи дозволу;
2. Частина друга – кваліфікований склад (дії, вчинені особою, яка раніше була засуджена за таке саме діяння);
3. Частина третя – кваліфікований склад (дії, поєднані із застосуванням зброї) [3].

Отже, ця норма дозволяла правоохоронним органам ефективно протидіяти порушникам, маючи в арсеналі інструменти кримінального переслідування, особливо щодо озброєних порушників та рецидивістів.

Однак у 2004 році Верховна Рада України прийняла Закон № 1723-IV «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України», яким статтю 331 було виключено з КК України [4]. Відповідальність за незаконний перетин була перенесена виключно у площину адміністративного права у вигляді нової редакції статті 204¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Однак таке рішення зазнало нищівної критики з боку наукової спільноти. Для прикладу, С.А. Кузьмін та М.П. Марчук зауважили, що ці зміни породжують цілий ряд негативних наслідків для української правової системи.

По-перше, це поставило під загрозу суверенітет держави і послабило захист від підривної діяльності іноземних спецслужб. Дослідники навіть припустили, що декриміналізація незаконного перетинання кордону України стала однією з причин військової агресії російської федерації, оскільки не перешкоджала постачанню ресурсів для сепаратистських та терористичних формувань. Вже після початку російської агресії з'ясувалося, що Україна втратила правові важелі впливу на іноземців, які нелегально проникали в країну з розвідувальною метою, але ще не встигли вчинити диверсій.

По-друге, це рішення порушило логіку чинного КК України, адже кримінальна відповідальність за організацію незаконного перетину (стаття 332) залишалась, а сам перетин натомість передбачав більш м'яке покарання – штраф. Відповідно до закладеної в КК України ідеї, ці дві норми мали доповнювати одна одну і разом забезпечувати всебічний захист недоторканості державного кордону. Однак декриміналізація незаконного перетину спаплюжила цю ідею, на переконання науковців.

По-третє, це рішення створило нові ризики у суміжних із перетином кордону сферах правопорушень. Незаконний перетин часто є предикатним правопорушенням для контрабанди зброї, наркотиків та терористичної діяльності, і декриміналізація, відповідно, «розв'язала руки» міжнародним злочинним угрупованням [2, с. 91-94].

Анексія Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році кардинально змінили розуміння безпеки державних кордонів, відтак з'явилася нагальна потреба у нових механізмах захисту суверенітету. Постановою Верховної Ради України від 27 січня 2015 року російську федерацію було визнано країною-агресором [5]. Це рішення створило політико-правове підґрунтя для подальших законодавчих змін. І 18 жовтня 2018 року, реагуючи на загрози національній безпеці, Верховна Рада прийняла Закон України № 2599-VIII, яким КК України було доповнено статтею 332² «Незаконне перетинання державного кордону України» [6]. Однак варто нагадати, що це рішення не було класичним поверненням до старої версії статті 331. Прийнята норма була

сконструйована специфічно під умови гібридної війни, шляхом запровадження відповідальності не для всіх порушників кордону, а лише для певних категорій (спеціальний суб'єкт та спеціальна мета). Прийняття цього закону стало важливим кроком у зміцненні позицій держави, оскільки забезпечило точкове кримінальне переслідування осіб, які проникали в Україну з конкретними ворожими намірами.

Однак повномасштабне вторгнення, що розпочалось 24 лютого 2022 року та введення воєнного стану на території України створило нову, непередбачувану раніше проблему. Закриття кордону для військовозобов'язаних осіб призвело до масових спроб незаконного виїзду з України, а не в'їзду на її територію. Цей феномен підкреслив прогалини у правовому регулюванні незаконного перетинання кордону, адже стаття 332², розроблена проти зовнішніх ворогів, виявилася малоефективною проти правопорушників з числа громадян України.

Окрім цього, незаконний перетин в умовах підвищеного попиту перетворився на прибутковий бізнес, адже, відповідно до матеріалів ЗМІ, вартість послуг організаторів варіюється від 5 000 до 12 000 доларів США [7], що свідчить про активне залучення осіб в цю діяльність і навіть формування організованих злочинних угруповань.

Аналіз судової практики, здійснений В.І. Пальком на прикладі судів Одеської області за період з травня по вересень 2025 року, підкреслює кризу правозастосування і неефективність чинних норм як КУпАП, так і КК України. Дослідження продемонструвало аномально високий відсоток закриття справ про адміністративні правопорушення за статтею 204¹ КУпАП. У вибірці з 48 справ, розглянутих Болградським районним судом Одеської області, лише 16 справ (33%) завершилися накладенням штрафу. Натомість, 33 справи (майже 70%) були закриті через відсутність складу правопорушення або недоведеність вини [8, с. 52].

Проаналізовані вище недоліки сучасної системи кримінально-правових норм стимулюють до термінового її реформування і криміналізації незаконного перетинання державного кордону в умовах дії воєнного стану.

Отже, за часи існування української державності, національне законодавство пройшло повний цикл від жорсткої криміналізації радянського зразка до повної лібералізації 2004 року, і зараз, в умовах війни, адаптується до нових викликів, пов'язаних із забезпеченням охорони кордону. Повна декриміналізація незаконного перетину у 2004 році виявилась стратегічною помилкою, яка послабила безпеку держави перед обличчям гібридних загроз. У свою чергу, реакція у вигляді прийняття стаття 332², була ефективною для боротьби з диверсантами, однак виявилась нездатною зупинити масовий потік незаконних емігрантів у 2022-2025 роках через кваліфікований склад. Саме тому наразі виникає потреба розглядати незаконний перетин кордону не як адміністративний проступок, а як тяжкий злочин, спрямований вже не стільки на порушення безпеки зони кордону, скільки на підриг обороноздатності країни.

1.2. Сучасний стан наукового опрацювання проблеми та її нормативне регулювання

Станом на березень 2026 року за незаконний перетин державного кордону України встановлено адміністративну та кримінальну відповідальність. КУпАП містить статтю 204¹, яка передбачає відповідальність за незаконне перетинання або спробу незаконного перетинання державного кордону України. Перетинання або спроба перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або з використанням підробленого документа чи таких, що містять недостовірні відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади» [9]. Кваліфікуючою ознакою є вчинення проступку групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень,

передбачених частиною 1 цієї статті. Окремо законодавець наголошує на тому, що не становлять адміністративне правопорушення «випадки повернення в Україну без встановлених документів громадян України, які стали жертвами злочинних діянь, пов'язаних з торгівлею людьми, а також випадки прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства з наміром отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо вони звернулися із заявою про надання притулку чи заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»» [9].

Щодо кримінальної відповідальності, то 18 жовтня 2018 року Верховна Рада України ухвалила вже згадуваний Закон № 2599-VIII, відповідно до якого здійснила доповнення до КК України статтею 332² [6]. Цим законом було встановлено кримінальну відповідальність за перетин державного кордону України, однак з певними умовами, а саме, якщо це здійснюється з наміром завдати шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, зокрема, представниками військових чи інших силових структур держави-агресора. Таке порушення може бути здійснено будь-яким чином, поза пунктами пропуску через державний кордон, або в пунктах пропуску, але без належних документів чи з використанням документів, що містять неправдиві дані. Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є його вчинення повторно, групою осіб або вчинення таких дій у поєднанні з насильством або із застосуванням зброї [6]. В такому вигляді стаття 332² КК України збереглась і наразі.

З огляду на встановлену законом санкцію, діяння, передбачені частинами 1 та 2 статті 332² є нетяжкими злочинами, оскільки за їх вчинення встановлено позбавлення волі до 5 років. А незаконний перетин кордону, ускладнений кваліфікуючими ознаками у вигляді насильства або із застосування зброї, є тяжким і передбачає від 5 до 8 років позбавлення волі.

Стаття 332² КК України є бланкетною, оскільки відсилає до Закону України «Про Державний кордон України», а саме до його статті 1, де надається визначення безпосередньому об'єкту статті – поняттю державного кордону: «лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору» [10].

Проект нового КК України у версії станом на 22.02.2026 [11], у свою чергу, містить окремий розділ (9.3), присвячений порушенням проти порядку перетинання державного кордону та міграційного режиму. Незаконним перетинанням кордону визначається його перетинання:

- а) «поза пунктами пропуску через державний кордон України або
- б) у пункті пропуску через державний кордон України без відповідного документа або з використанням документа, що містить недостовірні відомості» [11].

Стаття 9.3.4. проекту встановлює відповідальність за діяння, що полягає у незаконному перетинанні державного кордону особою, якій такий перетин заборонено. Тобто у даному випадку, аналогічно до чинного КК України, застосовується спеціальний суб'єкт як підстава до настання кримінальної відповідальності, однак не згадується спеціальна мета (завдання шкоди інтересам держави). Окрім цього, в тексті проекту нового КК України встановлена відповідальність за вчинення «провини» (кримінального правопорушення, яким спричинено шкоду, меншу, ніж встановлено для злочину) за незаконний перетин державного кордону (стаття 9.3.8). В даному випадку до відповідальності притягаються як громадяни України, так і іноземці, особи без громадянства. Виняток становлять громадяни України, що повертаються на територію України незаконним шляхом. Для них кримінальної відповідальності не встановлено. Також у проекті окремо зазначено, що не вважаються незаконним перетинанням державного кордону випадки, коли іноземці чи особи без громадянства вчинили такі дії для отримання притулку чи для визнання в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (стаття 9.3.1).

Отже, можна простежити певне нашарування кримінальної та адміністративної відповідальності за проєктом нового КК України: адміністративній відповідальності підлягають як українці, так і іноземці, що перетнули кордон поза пунктом пропуску або з підробленими документами, і таке ж саме діяння становить склад провини за статтею 9.3.8. нового КК України, за винятком українців, що повертаються додому. Отже, в цьому контексті згадана стаття потребує узгодження зі статтею 204¹ КУпАП з метою запобігання порушенню верховенства права та принципу *non bis in idem*. Водночас варто зазначити, що за правилами конкуренції норм, кримінальна відповідальність має поглинати адміністративну, якщо діяння містить ознаки злочину. Однак проблема проєкту нового КК України полягає здебільшого у тому, що він криміналізує те, що наразі є суто адміністративним проступком.

Для з'ясування більш точної позиції робочої групи, яка займається розробкою проєкту нового КК України, було опитано М. І. Хавронюка. Відповідно до його слів, «метою робочої групи є вилучення з КУпАП усіх складів правопорушень, які не є властивими цьому Кодексу, і, відповідно, перенести їх у майбутній КК України. У КУпАП не повинно залишатися правопорушення, що за своєю природою є кримінальним правопорушенням. Тобто, коли новий КК України буде ухвалений, із КУпАП відповідні статті мають бути вилучені. Якщо у майбутньому кордони з ЄС будуть відкриті (як, наприклад, між Бельгією і Нідерландам), діяння може бути частково декриміналізоване (частково, оскільки кордони з російською федерацією, білоруссю відкриті не будуть ще десятиліттями)». Отже, із набранням чинності статтями 9.3.4. та 9.3.8 проєкту нового КК України, відповідні склади правопорушення будуть вилучені із КУпАП, що забезпечить нормативну узгодженість.

Окрім безпосередніх статей, перетинання кордону тісно пов'язане з кримінальними правопорушеннями за статтями 335-337 КК України (Ухилення від призову на військову службу та проходження служби в умовах воєнного стану), 358 КК України (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків,

їхній збут чи використання) або 369 КК України (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі).

Окремої уваги в цьому контексті заслуговує розмежування статей 332² та 332 (Незаконне переправлення осіб через державний кордон України). Науковці, зокрема, А.В. Лапкін, наголошують на такій архітектоніці відповідальності: стаття 332 КК України спрямована проти організаторів та пособників (зокрема, кураторів, водіїв). Незалежно від ролі, яку виконують ці особи, вони є виконавцями або співвиконавцями діяння за статтею 332 КК України. Важливо зазначити, що суб'єктом цього діяння не може бути сама особа, яку переправляють. А.В. Лапкін аргументує це тим, що неможливо «переправити самого себе» в розумінні цієї статті. Кваліфікацію дій мігранта з організації власного переправлення за статтею 332 КК України він називає безпідставною, адже вони не утворюють співучасть у власному переправленні [12, с. 354-355]. Натомість саме стаття 332² КК України спрямована проти безпосереднього порушника кордону і всіх супутніх дій, вчинених мігрантом. Таке розмежування підтверджується і практикою Верховного Суду: «із системного аналізу норм КК України випливає, що правопорушення, передбачене частиною 3 статті 332 КК України повністю України, є закінченим у момент, коли виконано відповідні дії: організаційні дії по переправленню осіб через державний кордон України, дії по керівництву таким переправленням, надані необхідні поради, вказівки чи засоби для незаконного перетинання державного кордону України іншими особами або усунені відповідні перешкоди для цього, незалежно від того, чи фактично опинились особи за межами України» (*ухвала ККС ВС від 04.02.2019 року у справі № 761/46142/18; ухвала ККС ВС від 03.08.2023 року у справі № 466/2813/23; ухвала ККС ВС від 23.01.2023 року у справі № 303/8253/22*) [12, с. 355]. Окрім цього стаття 332, як і 332² є бланкетною в частині незаконності переправлення, оскільки перетинання кордону мігрантом має обов'язково порушувати встановлені законодавством правила [12, с. 356].

Однак реалії, пов'язані з умовами воєнного стану, запровадженого у 2022 році, внесли певні корективи: обмеження на виїзд за кордон для певних

груп громадян України, встановлені змінами до Постанови Кабінету Міністрів № 57 від 27 січня 1995 року [13], спричинили масову практику незаконного перетину кордону, що значно розширило сферу застосування статті 332². Водночас варто пригадати контекст, у якому розроблялася ця стаття, а саме початок вторгнення російської федерації на схід України і мету – захист національної безпеки України від вторгнення диверсійних груп та агентури ворога. З огляду на це, застосування цієї статті з початку повномасштабного вторгнення змінило її функцію із захисту кордонів від незаконних мігрантів на захист суспільних відносин у сфері призову та мобілізації. І за словами А.В. Лапкіна, така нерелевантність 332² статті КК України до нинішніх умов, і зумовлює проблеми в кваліфікації і часто призводить до спроб правоохоронних органів більш широко тлумачити ці кримінально-правові заборони, застосовуючи їх за відсутності фактичних підстав [12, с. 354].

Для прикладу, тривалий час актуальною залишається дискусія щодо суб'єктивної сторони статті 332², а саме її спеціальної мети – заподіяння шкоди інтересам держави. В контексті перетину кордону з метою ухилення від мобілізації виникає питання, чи здатна така мета заподіяти шкоду інтересам держави?

Певні суди у своїй практиці схильні кваліфікувати такі дії саме за статтею 332² КК України, оскільки вбачають у них порушення статті 65 Конституції України та статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [12, с. 354]. Однак А.В. Лапкін слушно зазначає, що «за ступенем суспільної небезпеки такі дії не можуть бути прирівняні до перетинання державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора», відтак вони не формують склад за статтею 332² КК України [12, с. 354].

Отже, причиною такої неправильної кваліфікації є відсутність чіткого розмежування кримінально-правових норм (наприклад, розмежування статей 332² та 335, 336 КК України) і неусталена судова практика, які мали би чітко закрити собою правову прогалину, що виникла з поширенням серед населення

України різноманітних способів нелегального виїзду за кордон в умовах воєнного стану. Паралельно із цим виникає істотний дисбаланс відповідальності між організатором незаконного перетину та його клієнтами: перший в будь-якому разі несе відповідальність за скоєння тяжкого злочину за статтею 332 КК України, а другий обходиться сплатою адміністративного штрафу за статтею 204¹ КУпАП. Цей розрив створює ситуацію, де «попит» на злочинні послуги майже не карається державою до рівня загрози у воєнний час.

Розглянута вище проблема тягне за собою і певні процесуальні аспекти в межах сучасного розслідування правопорушень за статтею 332² КК України, зокрема, питання підслідності. Відповідно до пункту 2 частини 2 статті 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), розслідування цього правопорушення покладається на слідчі органи безпеки України. Наразі єдиним таким органом є Служба безпеки України (далі – СБУ).

Віднесення цієї статті до підслідності СБУ було абсолютно логічним та виправданим у 2018 році, коли правопорушення було сконструйоване навколо загрози національній безпеці, яку таке діяння може в собі нести. Терміни «шкода інтересам держави» та «представники держави-агресора» в диспозиції статті окремо наголошують на цьому. Таким чином, розслідування діяння за статтею 332² КК України відносилось до класичної контррозвідувальної сфери, а хто як не СБУ володіє необхідним інструментарієм для виявлення ознак правопорушення та їхнього дослідження. Саме тому в умовах масового порушення кордону військовозобов'язаними, покладання функцій розслідування масових випадків незаконного перетину кордону, що не мають ознак посягання на національну безпеку, на слідчих СБУ є неефективним використанням ресурсу спецслужби. Це вкотре підтверджує необхідність розмежування цієї статті з іншими дотичними статтями КК України, а перш за все – зі статтею 204¹ КУпАП.

Уваги також заслуговує і істотний розрив між етапами виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним перетином державного кордону України. Науковці з Національної академії

Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) вказують на цю проблему, оскільки оперативні підрозділи ДПСУ уповноважені виявляти правопорушення та затримувати підозрюваних осіб, однак враховуючи те, що подальше розслідування цих правопорушень відбуватиметься слідчими Національної поліції або СБУ, будь-які слідчі (розшукові) дії, навіть огляд місця події, мають виконуватися як мінімум в присутності представників цих органів. А це, у свою чергу, займає певний час і, відповідно, створює ризики втрати доказів [14, с. 11-12].

Такі сучасні потреби зумовили численні пропозиції по внесенню змін до кримінально-правового законодавства. Так, у серпні 2025 року Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради було направлено проєкт Закону про внесення змін до КУпАП, КК України, КПК України та інших законів України щодо відповідальності за правопорушення, пов'язані з перетинанням державного кордону України № 13673 (далі – Законопроєкт №13673) [15].

У Пояснювальній записці до Законопроєкту №13673 зазначається: «З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну [...] українськими прикордонниками виявлено та затримано майже 43 тис. військовозобов'язаних чоловіків (призовників, резервістів) [...] під час перетинання державного кордону поза пунктами пропуску [...] або в пунктах пропуску з фіктивними документами». За словами авторів Законопроєкту №13673, встановлення виключно адміністративної відповідальності за таке порушення «не має належного карального і превентивного впливу, оскільки кількість таких перетинань лише збільшується» (з 3000 осіб у 2021 році до 20 000 у 2024). З огляду на це, пропонується, зокрема:

1. Доповнити статтю 332 КК України кваліфікуючою ознакою у виді вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану;
2. Доповнити статтю 332² КК України частиною четвертою, яка би встановлювала кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону в умовах дії воєнного або надзвичайного стану поза пунктами пропуску через державний кордон;

3. Встановити підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої частиною четвертою статті 332², та спеціальне досудове розслідування;

4. Передати повноваження з розгляду справ за статтею 204¹ КУпАП, органам охорони державного кордону (тобто безпосередньо ДПСУ) з метою розвантаження судової системи та економії ресурсів [16, с. 2-4].

Окремо Законопроектом № 13673 пропонується встановити кримінальну відповідальність за не повернення з-за кордону, а саме порушення встановленого строку перебування за межами України особами, що дозволить закрити прогалину у відповідальності осіб, що перетнули кордон легально (наприклад, по системі «Шлях» як волонтери), однак не повернулись [16, с. 24].

Отже, сучасний стан наукового опрацювання проблеми розслідування незаконного перетинання державного кордону України можна охарактеризувати таким чином: чинна редакція статті 332² КК України, розроблена у парадигмі гібридної війни 2018 року, виявилася інституційно неспроможною забезпечити ефективну протидію масовому незаконному перетину кордону військовозобов'язаними під час повномасштабної війни. Натомість адміністративна відповідальність за статтею 204¹ КУпАП, встановлена для такого діяння, виявляється неефективною і не забезпечує відновлення справедливого балансу та належного стримуючого ефекту у суспільстві, особливо в порівнянні з відповідальністю, яку несуть організатори такого перетину. Законопроект № 13673 від 21.08.2025 року є логічною та необхідною еволюцією законодавства в умовах воєнного стану. Криміналізація самого факту незаконного перетину військовозобов'язаними та введення відповідальності за не повернення дозволить закрити існуючі правові прогалини. Однак розширення криміналізації неминуче призведе до необхідності перегляду статті 216 КПК в аспекті перерозподілу підслідності розслідувань нововведених правопорушень до інших органів (зокрема, Національної поліції або ДПСУ). Зазначені вище процеси свідчать про перехідний етап законодавчої системи України від ліберальної моделі охорони кордону до моделі воєнного стану, де пріоритетом

стає не свобода пересування, а мобілізаційна спроможність та національна безпека.

1.3. Криміналістична характеристика незаконного перетинання державного кордону

Ефективність правозастосування у сфері незаконного перетинання державного кордону безпосередньо залежить від якості криміналістичного забезпечення розслідування. Центральне місце у цьому забезпеченні посідає криміналістична характеристика правопорушення, яка являє собою науково обґрунтовану систему узагальнених даних про типові ознаки злочинного діяння і слугує інформаційною базою для формування слідчих версій та планування розслідування.

1.3.1. Особа злочинця

Особа злочинця у криміналістиці не обмежується ознаками суб'єкта правопорушення, а є більш комплексним психофізіологічним та соціальним явищем, властивості якого детермінують вибір способу вчинення діяння, засобів маскування та поведінку під час досудового розслідування. Виходячи з диспозиції статті 332² КК України, щоб задовольнити умови складу правопорушення, особа має підпадати під одну з таких категорій:

- 1) має бути особою, якій заборонено в'їзд на територію України;
- 2) має бути представником підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора;
- 3) під час вчинення правопорушення має мати мету заподіяння шкоди інтересам держави [3].

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» визначає умови набуття статусу особи, якій заборонено в'їзд на територію України. Водночас, як зазначає Ю.Б. Курилюк, особи, яким заборонено виїзд з України, не підлягатимуть відповідальності за статтею 332² КК України [17, с. 317]. Категорія «представник підрозділів збройних сил чи інших силових

відомств держави-агресора», відповідно до його слів, є доволі широкою і включає, зокрема, осіб, які можуть «виступати від імені цих інституцій за дорученням або іншим повноваженням. При цьому під іншими силовими відомствами слід розуміти органи безпеки, поліції, розвідки та інших державних структур, наділених правом застосування сили» [17, с. 317]. В цьому контексті важливо враховувати, що під першу категорію можуть підпадати виключно іноземці або особи без громадянства, а от представником збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора може бути і громадянин України. Суб'єкт, що має спеціальну мету у вигляді заподіяння шкоди інтересам держави, може реалізовувати свій злочинний намір в різних формах, оскільки це поняття тлумачиться доволі широко. Конкретне визначення терміну «інтереси держави» наразі є дискусійним і не отримало законодавчого закріплення. У рішенні Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 року №3-рп/99 по справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді, суд зазначив, що «державні інтереси закріплюються як нормами Конституції України, так і нормами інших правових актів» [18]. Натомість, в частині 3 статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» міститься перелік національних інтересів України, до яких законодавець відніс, зокрема, державний суверенітет, територіальну цілісність, сталий розвиток, інтеграцію в ЄС, захист державної мови, культури, відновлення та збереження національної пам'яті [19]. Отже, пряме визначення саме державних інтересів України у нормативній базі відсутнє, а найбільш близьким по змісту до цього поняття є визначення національних інтересів. Однак питання щодо можливості застосування аналогії до тлумачення цих термінів залишається відкритим.

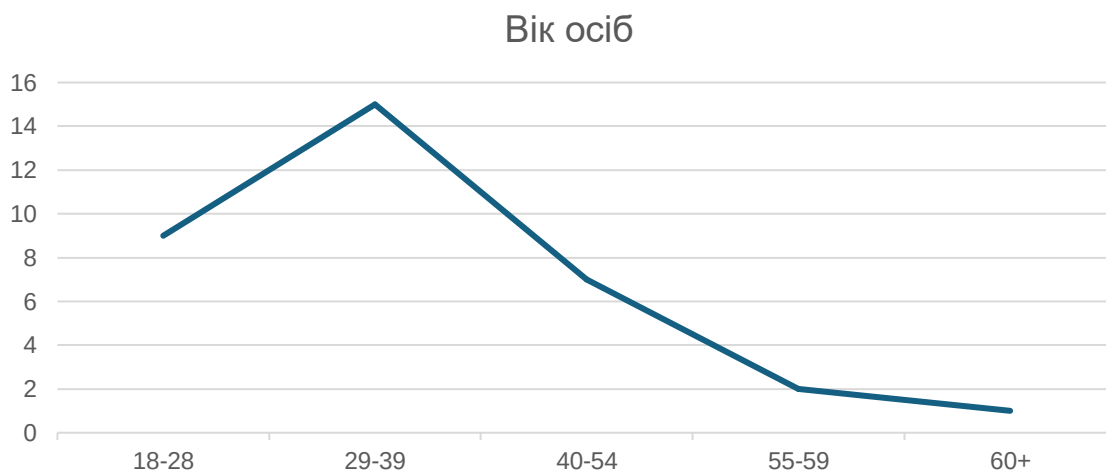
Водночас як вже було зазначено вище, особа злочинця – це явище, що включає в себе не лише відомості про суб'єкта кримінального правопорушення. Тому статистичний аналіз даних за 2022–2025 роки, представлений у звітах Офісу Генерального Прокурора [20] та Судової влади України [21], дозволяє сформувати чіткий демографічний портрет типового правопорушника.

За останні чотири роки у вчиненні кримінального правопорушення за статтею 332² КК України було повідомлено про підозру 39 особам, з яких виявлено фактичне вчинення цього кримінального правопорушення у 34 осіб. При цьому у 2025 році це число становило усього 4 особи, у 2024 – 2, у 2023 – 6, а у 2022 – 22 (див. діаграму «Кількість осіб»).

Це підтверджує позицію щодо ослаблення дієвості статті 332² КК України в умовах воєнного стану.

Вікова приналежність осіб, що незаконно перетинали кордон з Україною, характеризується середнім віком від 18 до 39 років. Після 55 років кількість осіб, що вчиняли це діяння, істотно зменшується (див. діаграму «Вік осіб»).

Стосовно гендерного розподілу спостерігається абсолютна домінація чоловіків у структурі злочинності за статтею 332² КК України. За останні чотири роки було зафіксовано лише 2 випадки вчинення цього правопорушення жінками, і обидва випадки сталися ще у далекому 2022 році.

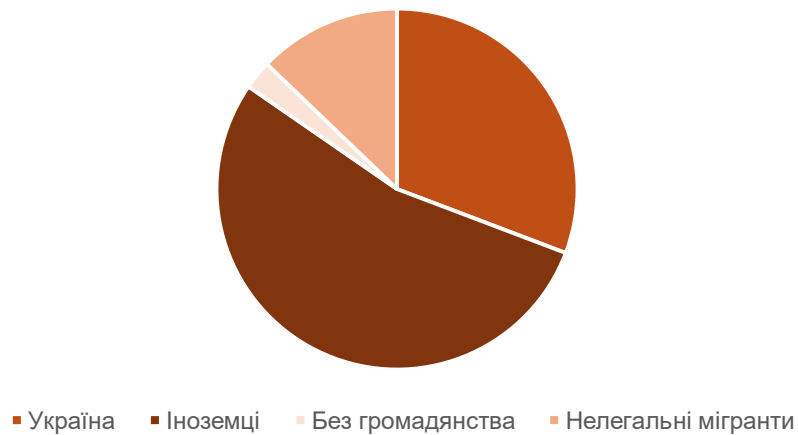
Аналіз соціального статусу злочинців дозволяє спростувати міф про маргінальність осіб, що вчиняють правопорушення проти національної безпеки. Щодо освіти, то найбільша кількість осіб, що незаконно перетнули кордон України мали середню освіту (18 осіб), 13 осіб мали вищу освіту, однак при цьому за останні чотири роки не було жодного правопорушника без освіти (див. діаграму «Освіта осіб»).

Окрім цього, соціальний портрет доповнюється такими даними про зайнятість осіб: на момент вчинення кримінального правопорушення одна особа була студентом вищого навчального закладу, 19 осіб були працездатними, однак не мали роботи і не навчалися, 10 осіб були безробітними. Це свідчить про те, що більшість осіб, що вчинили правопорушення за статтею 332² КК України, або не мали фактичної зайнятості або були працевлаштовані неофіційно. При цьому серед зазначеного переліку осіб не було зафіксовано жодного держслужбовця, депутата чи посадової особи місцевого самоврядування.

За останні чотири роки 12 осіб, визнаних винними у незаконному перетинанні державного кордону були громадянами України, 21 особа – іноземцями, 1 апатрид і 5 нелегальних мігрантів (див. діаграму «Громадянство осіб»). Жодна з цих осіб не була біженцем.

Громадянство осіб

У групі вчинили незаконне перетинання державного кордону усього 2 особи за останні чотири роки, також усього 4 особи з числа засуджених раніше вчиняли кримінальні правопорушення, і лише у двох з них була не знята та не погашена судимість на момент перетинання кордону. Тобто статистичні дані не свідчать про тенденцію до рецидивізму щодо цього кримінального правопорушення.

За останні чотири роки не зафіксовано жодного випадку вчинення цього діяння у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Це є критично важливою характеристикою, що відрізняє це правопорушення від, зокрема, побутових. Окрім цього, вчинення діяння у тверезому стані свідчить про високий рівень самоконтролю та усвідомленість дій особою.

Підсумовуючи зазначені вище дані, можна сформулювати узагальнений профіль типового злочинця за статтею 332² КК України: це чоловік віком 29–39 років, що має середню або вищу освіту, фізично розвинений та працездатний. Він, ймовірно за все, є іноземцем, не має офіційного працевлаштування, що дозволяє йому вільно пересуватися та не бути прив'язаним до графіку. Він діє тверезо, розважливо та цілеспрямовано. Раніше до кримінальної відповідальності не притягувався, що ускладнює його виявлення за обліками. Він не є державним службовцем чи військовим в Україні, однак цілком може належати до збройних сил чи інших державних структур держави-агресора, з огляду на диспозицію статті.

1.3.2. Способи вчинення, готування та приховування правопорушення

Спосіб вчинення правопорушення часто визнається ключовим елементом криміналістичної характеристики, адже саме він об'єднує об'єктивні та суб'єктивні фактори злочинної діяльності та детермінує характер майбутнього розслідування діяння.

Аналіз історичної динаміки способів вчинення незаконного перетину кордону, наведений у дослідженнях А. П. Клібанчука, демонструє пряму залежність тактики правопорушників від геополітичної ситуації та режиму охорони кордону. Таким чином, період кінця 1990-х – початку 2000-х характеризується спробами перетину кордону через сухопутні ділянки поза пунктами пропуску. Близько 95% осіб вчиняли зазначене порушення саме таким способом. З розвитком авіаційного та залізничного сполучення (середина 2000-х – 2022 рік) зросла популярність використання підроблених документів під час незаконного перетину кордону в офіційних пунктах пропуску [22, с. 158-159]. Однак в умовах повномасштабного вторгнення, внаслідок закриття повітряного простору та інших шляхів сполучення з сусідніми країнами, відбулося повернення до витоків. І, відповідно до судової практики за 2023-2025 роки (*вирок від 06.02.2023 року по справі №497/197/23 Болградського районного суду Одеської області* [23], *вирок від 04.04.2023 року по справі №722/615/23 Сокирянського районного суду Чернівецької області* [24]), стає зрозуміло, що популярності знову набув піший спосіб перетину кордону поза пунктами пропуску, нарівні з використанням підроблених документів (*вирок від 05.09.2025 по справі №495/5207/24 Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області* [25]).

Щодо стадії готування діяння за статтею 332² КК України, перш за все варто зауважити, що таке правопорушення не може бути вчинене спонтанно і вимагає ретельної підготовки, як інтелектуальної, так і фізичної. Наприклад, до інтелектуальних дій з підготовки науковці відносять: вивчення ландшафту місцевості, складання маршрутів, аналіз супутникових знімків для виявлення сліпих зон у системі охорони кордону, розробка легенди, вивчення діалекту,

культурних особливостей регіону, підготовка алібі. До фізичних дій можна віднести: вербовку співучасників, заходи з матеріально-технічного забезпечення (одяг, екіпірування, навігація), підготовка схованок поблизу кордону [26, с. 468].

Безпосередній перетин кордону характеризується істотним різноманіттям способів, відтак потребує класифікації. Наприклад, за технічним забезпеченням перетинання може відбуватись пішки, шляхом перепливання або з використанням транспорту, підземних ходів, тунелів. За груповою ознакою перетинання може відбуватися одиночно, в малих (до 5 осіб), середніх (5-20 осіб) або великих групах (20+ осіб). За правовою підставою перетинання може відбуватись легально та нелегально в обидва боки або лише в один [27, с. 213]. При чому тут важливо мати на увазі, що нелегальне прибуття з метою отримання захисту від держави не становить собою склад правопорушення за законодавством України.

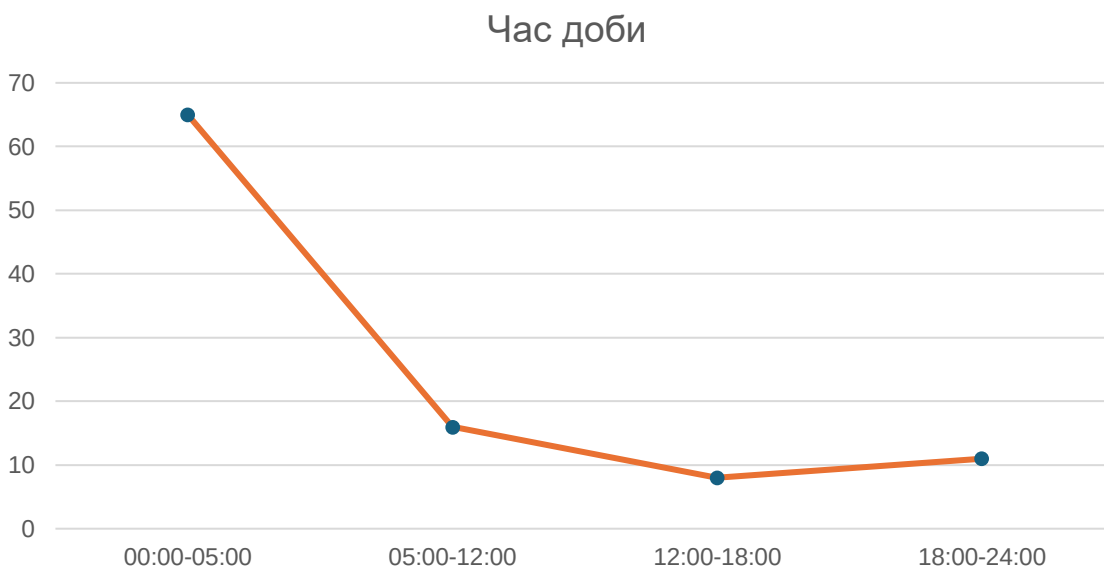
За словами дослідника М.С. Горіна, у 73% випадків незаконного перетинання кордону українські слідчі органи стикаються з ознаками приховування правопорушення [28, с.406]. Це підтверджує позицію щодо неможливості імпульсивного чи необережного вчинення цього діяння. До типових заходів маскування варто віднести використання погодних умов, таких як темний час доби, дощ, снігопад, що швидко знищують сліди, а також використання схованок (зокрема, у транспортних засобах). Окрім цього для приховування правопорушення застосовуються певні тактичні прийоми (замітання слідів, імітація слідів тварин чи рух задом наперед), маскування зовнішності за допомогою балаклав, камуфляжу, а також створення фальшивого алібі (вирубка лісу, збирання дров, рослин як підстава для перебування у прикордонній смузі) [28, с.406].

1.3.3. Ситуація (обстановка) вчинення правопорушення

Ситуація вчинення незаконного перетинання кордону є комплексною системою взаємодії явищ і процесів, що характеризують умови місця і часу, а також речові, природно-кліматичні та інші умови навколишнього середовища.

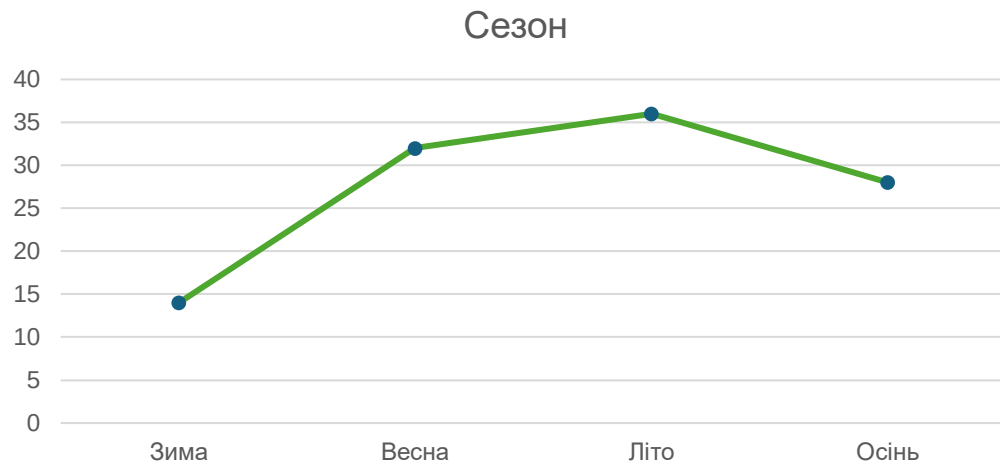
Вона відіграє істотну роль під час планування розслідування і впливає здебільшого на вибір тактики слідчих (розшукових) дій.

З огляду на аналіз емпіричних даних можна виявити чіткі закономірності у виборі часу вчинення діяння, що має важливе значення для методики розслідування. Таким чином, науковці відмічають помітну кореляцію між темним часом доби і злочинною активністю в прикордонній смузі. Відповідно до позиції С. Є. Лисенка, маршрут з перетину кордону зазвичай планується з розрахунком на кілька діб у нічний час доби [26, с. 469]. Його слова підтверджує також М.С. Горін, оскільки, відповідно до його досліджень, період з 00:00 до 05:00 є найбільш небезпечним, оскільки на нього припадає близько 65% усіх випадків незаконного перетинання поза пунктами пропуску [29, с. 253] (див. *діаграму «Час доби»*). Така закономірність пояснюється тим, що на думку правопорушників, темрява може забезпечити візуальне маскування, хоча, з огляду на сучасні тепловізійні засоби, які застосовуються під час нічного патрулювання, ефективність цього методу є переоціненою.

Окрім часу доби, кліматичні умови також суттєво впливають на злочинну діяльність з незаконного перетину кордону. Пік активності припадає на літо (36%). Весна та осінь також характеризуються високим рівнем злочинності (32% та 28% відповідно), але є менш популярними, адже діяльність ускладнена погодними умовами. Зима виявилась найменш популярним сезоном

для незаконного перетину кордону, в цей час вчиняється лише близько 14 % порушень [29, с. 253] (див. діаграму «Сезон»).

Умови щодо місця вчинення діяння є доволі зрозумілими, адже, відповідно до диспозиції статті 332² КК України, діяння за цією статтею має відбуватися в межах державного кордону України. Державний кордон, як було згадано у підрозділі 1.1., проходить як по суші, так і по водному та повітряному простору, та позначається певними знаками (наприклад, стовпами) [10]. Отже, незаконним перетинанням державного кордону поза пунктами пропуску в розумінні статті 332² КК України буде переміщення за межі цих встановлених орієнтирів. А незаконним перетином в пунктах пропуску, відповідно, буде фактичний прохід через контрольні пункти, однак без відповідних документів або з документами, що містять неправдиві відомості.

1.3.4. Слідова картина

Слідова картина кримінального правопорушення, передбаченого статтею 332² КК України, фактично є сукупністю його матеріальних та ідеальних слідів і допомагає встановити обставини вчинення правопорушення завдяки певним ознакам, що містяться у навколишньому середовищі.

Матеріальні сліди, тобто фізичні речі та документи, які можуть бути виявлені в результаті слідчих (розшукових) дій, є об'єктивним підтвердженням вчиненого правопорушення. Їх можна класифікувати за локалізацією: місце безпосереднього перетину (сліди подолання перешкод на зеленій смузі), маршрут руху (сліди транспортних засобів або взуття) або, наприклад, місце

затримання (сліди підробки документів, відмітки про перетин кордону). За типологією матеріальні сліди можна поділити на такі: фізіологічні (сліди ніг, пальців або біологічних рідин), предмети та особисті речі (одяг, екіпірування, знаряддя кустарного виробництва), документи (фальсифіковані посвідчення, паспорти, візи тощо) [26, с. 469], [29, с. 254-255]. Особливої уваги заслуговують цифрові сліди, які з кожним роком набувають більшої актуальності, адже все більша кількість інформації фіксується та зберігається саме в електронному вигляді. Зміст електронної скриньки та месенджерів, матеріали зі стаціонарних камер відеонагляду на території пунктів пропуску є вкрай корисними та інформативними слідами [29, с. 256].

Ідеальні сліди є інформацією, яка збереглась у пам'яті людей, і тому може бути отримана під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, здебільшого допиту. Специфіка незаконного перетинання державного кордону (віддаленість місця події, обмежений доступ та видимість) зумовлює дефіцит свідків-очевидців. Тому основною групою носіїв ідеальних слідів є працівники ДПСУ, які займаються контролем прикордонної смуги і першими фіксують ознаки незаконного перетину державного кордону України. Водночас володіти ідеальними слідами можуть і випадкові свідки з числа туристів або місцевих жителів. Їхні показання можуть істотно допомогти в розслідуванні діяння за статтею 332² КК України та інших правопорушень, пов'язаних з порушенням недоторканості державного кордону.

Узагальнюючи результати дослідження теоретико-правових засад розслідування незаконного перетинання державного кордону України, можна дійти таких висновків: по-перше, національне законодавство у сфері охорони кордону пройшло складний еволюційний шлях від жорсткої радянської моделі через повну лібералізацію 2004 року до вимушеної адаптації до умов воєнного стану. З огляду на те, що чинні механізми виявляються неспроможними протидіяти масовому незаконному виїзду за кордон військовозобов'язаними в

умовах повномасштабної війни 2022-2025 років, логічним етапом реформування законодавства є Законопроект № 13673 від 21.08.2025 року, який пропонує криміналізувати саме факт незаконного перетину кордону в умовах воєнного стану, а також неповернення в Україну. Це зміщує акценти з охорони свободи пересування на пріоритет мобілізаційної спроможності та національної безпеки.

Ефективність розслідування незаконного перетинання державного кордону значною мірою залежить від розуміння його криміналістичної характеристики. Типовим суб'єктом правопорушення є чоловік середнього віку (громадянин України або іноземець); найпоширенішими способами вчинення є піше перетинання поза пунктами пропуску, використання підроблених документів та приховування у транспортних засобах; статистично найбільша злочинна активність у прикордонній смузі спостерігається у літній період, переважно вночі; слідова картина порушення характеризується переважною більшістю матеріальних слідів, отриманих внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій або затримання особи безпосередньо під час спроби незаконного перетину. Загалом системне використання відомостей про особу злочинця, обстановку, слідову картину та способи вчинення правопорушення, а також врахування факторів, що впливають на вибір особи вчинити дане правопорушення (спеціальна мета, ступінь охорони ділянки, корупційні зв'язки тощо), дозволяє правоохоронним органам ефективно планувати слідчі (розшукові) дії та запобігати підризу національної безпеки країни.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСНОВИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

2.1. Початковий етап розслідування

Відповідно до умов КПК України, досудове розслідування кримінальних правопорушень починається з його виявлення слідчим/дознавачем/прокурором або отримання відповідної заяви про його вчинення. Стаття 214 КПК України зобов'язує згаданих суб'єктів незалежно від підслідності внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо такого правопорушення, після чого розслідування офіційно розпочинається [30]. Ефективність початкового етапу розслідування будь-якого кримінального правопорушення безпосередньо залежить від правильної кваліфікації діяння та розуміння елементів його складу, які трансформуються у предмет доказування.

2.1.1. Обставини, що підлягають доказуванню

Предмет доказування у кримінальному провадженні становить сукупність обставин, встановлення яких є необхідним для правильної кваліфікації діяння, а також повного та всебічного розслідування в майбутньому. Стаття 91 КПК України визначає універсальний перелік таких обставин (зокрема, подія, винуватість, форма вини, мотив, мета, вид і розмір шкоди, а також обставини, що обтяжують, пом'якшують покарання або звільняють від нього) [30], а їхнє конкретне наповнення залежить від специфіки складу правопорушення, інкримінованого особі.

Важливим є розмежування поняття складу правопорушення та обставин, що підлягають доказуванню. Загалом, їх можна порівняти таким чином: якщо склад – це абстрактна модель, трафарет, необхідний для кваліфікації діяння як порушення, то обставини за статтею 91 КПК України – це конкретні факти, які слідчий та суд повинні встановити, щоб вирішити справу по суті (тобто не лише

кваліфікувати, а й справедливо покарати особу або стягнути завдані збитки в межах цивільного позову). Тому предмет доказування є набагато більш широким явищем і включає в себе склад правопорушення та інші важливі для слідства деталі.

Стаття 91 КПК України включає в себе 7 пунктів, що формують перелік обставин, які підлягають доказуванню. Частина з них є застосовними до кожного правопорушення (подія, винуватість), натомість інша (обставини щодо спеціальної конфіскації, пом'якшуючі чи обтяжуючі обставини) мають місце лише в окремих випадках.

Подія кримінального правопорушення – це ключовий елемент його об'єктивної сторони, вона включає в себе діяння, його протиправні наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між цими двома складовими. Діяння за статтею 332² КК України полягає виключно у вчиненні активних дій – свідомому фізичному переміщенні особи через державний кордон з порушенням нормативно встановленого порядку такого перетину. З огляду на це, вчинити зазначене порушення через необережність вбачається фізично неможливим [17, с. 316]. Форми вчинення цього діяння перераховані у диспозиції до статті 332² КК України: перетинання поза пунктами пропуску, в пунктах пропуску без відповідних документів або з документами, що містять недостовірні відомості.

Важливою теоретичною та практичною особливістю статті 332² КК України від суміжних складів є безпосередність дій. Наприклад, за статтею 332 КК України (Незаконне переправлення осіб через державний кордон) правопорушення полягає в організації або сприянні переміщенню інших осіб, тобто вимагає опосередкованості. А за статтею 333 КК України (Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів) предметом є товари або послуги, а не сама фізична особа [3].

Час, місце та спосіб вчинення незаконного перетинання державного кордону були детально проаналізовані в під-підрозділі 1.3.3., і мають встановлюватись в кожному випадку окремо, з огляду на їхню різноманітність.

Хоча певні тенденції (наприклад, нічний час доби або тепла пора року) зазвичай зберігаються.

Важливим аспектом події правопорушення за статтею 332² КК України є формальний склад цього правопорушення. Із цього випливає, що воно вважається закінченим з моменту фактичного перетину лінії державного кордону, а настання шкідливих наслідків (наприклад, вчинення дій з заподіяння шкоди інтересам держави) не є обов'язковим для кваліфікації за зазначеною статтею.

Хоча об'єкт правопорушення не перерахований серед обставин, що підлягають доказуванню, його розуміння дозволить вдосконалити чіткість кваліфікації. Враховуючи, що за загальним правилом об'єктом правопорушення є певні суспільні відносини, на які він посягає, можна встановити, що об'єктом незаконного перетинання кордону є суспільні відносини у сфері охорони недоторканності державних кордонів, а безпосереднім об'єктом – встановлений законодавством порядок перетинання державного кордону. Водночас, коли мова заходить про родовий та видовий об'єкти правопорушення, І.С. Харченко наголошує на тому, що стандартною практикою є буквальне повторення відповідного розділу КК України. Аналогічно було вчинено і зі статтею 332². Однак, якщо заглибитись у правову природу цієї статті, її роль у захисті національної безпеки (виходячи з підслідності) та недоторканості кордонів, слушною видається думка М.І. Хавронюка, який пропонує відносити це діяння до «воєнної сфери та сфери безпеки державного кордону України» [32, с. 341]. І цю ідею було втілено у проєкті нового КК України, адже, відповідно до його тексту, кримінальні правопорушення проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму (розділ 9.3) відносяться до кримінальних правопорушень проти держави та національної безпеки України [11].

Серед складових суб'єктивної сторони незаконного перетинання державного кордону, до обставин, що підлягають доказуванню, відносяться винуватість, форма вини, мотив і мета особи. Форма вини, з огляду на специфіку

порушення, характеризується прямим умислом і виключає можливість випадкового незаконного перетину кордону [17, с. 318]. Позаяк для вчинення цього правопорушення особа має усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачати їх наслідки і бажати їх вчинити.

Мета незаконного перетину є одночасно і його кваліфікуючою ознакою, тому міститься одразу у тексті статті 332² КК України: заподіяння шкоди інтересам держави. Цей елемент подекуди є складним в доказуванні з огляду на оціночність поняття інтересів держави, у зв'язку з чим це питання більш детально було проаналізовано у під-підрозділі 1.3.1. Водночас аналіз судової практики свідчить, що засуджені інколи маскують справжню мету за побутовими обставинами: «у 25% випадків вони заявляли про наявність родини в Україні, у 5% - про тяжкі особисті обставини» [33, с. 407]. Однак встановлення мети здійснюється не лише шляхом допиту, а й аналізу вилучених предметів, комунікацій особи тощо.

Аналізуючи мету особи під час вчинення незаконного перетинання державного кордону, важливо відмежовувати її від інших підстав. Наприклад, як зазначають науковці, останнім часом набуло поширення застосування статті 332² до випадків незаконного перетину кордону з метою ухилення від мобілізації. Однак ця мета не посягає на інтереси держави, відтак такі діяння мають кваліфікуватися за іншими статтями [12, с. 354]. Аналогічно і випадки незаконної трудової міграції закордон не формують склад правопорушення за статтею 332² КК України.

Серед обставин, що підлягають доказуванню, для статті 332² КК України специфічним є відсутність таких складових елементів, як предмет посягання та особа потерпілого. Відсутність предмета пояснюється тим, що це в обов'язковому порядку має бути річ матеріального світу, натомість під час незаконного перетину кордону дії особи спрямовуються на порушення встановлених правил перетину (тобто об'єкт), а не на заволодіння певною річчю чи її пошкодження (як могло би бути у випадку фізичного псування державного майна). Відсутність потерпілого зумовлюється тим, що під час незаконного

перетину кордону дії особи не спрямовані на завдання шкоди конкретній особі, шкода завдається державі загалом [27, с. 212].

Така обставина як вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є доволі цікавою, адже виникає питання, чи підлягає вона обов'язковому встановленню в межах провадження за статтею 332² КК України, з огляду на те, що склад цього правопорушення є формальним, а потерпіла особа відсутня. Відповідно до позиції В.О. Навроцького, шкоду варто відмежовувати від наслідків правопорушення, які є факультативними і не завжди потребують встановлення (лише у порушеннях з матеріальним складом). Натомість шкода відіграє істотну роль не лише на етапі кваліфікації діяння, а й безпосередньо впливає на можливість відшкодування збитків в межах цивільного позову [34, с. 261-262]. Цивільний позов в інтересах держави може бути поданий, якщо були завдані певні збитки. Теоретично, якщо незаконний перетин супроводжувався пошкодженням інженерних споруд, такі матеріальні збитки мають бути обраховані і зафіксовані на етапі кваліфікації. Якщо ж шкода інтересам держави полягала виключно у нематеріальному вигляді, такий вид шкоди може бути зазначений як «шкода охоронюваним законом державним інтересам у сфері охорони державного кордону», а його розміри за потреби вираховані з огляду на чинну судову практику та методичні рекомендації. Отже, навіть за відсутності матеріальних збитків та потерпілої особи, шкода, заподіяна правопорушенням, підлягає встановленню.

У свою чергу, розмір процесуальних витрат є обставиною, яка підлягає обов'язковому встановленню в будь-якому провадженні, адже вони є безпосереднім результатом здійснення провадження і мають або бути стягнуті з особи або навпаки компенсовані їй [35, с. 396].

Обставини, які впливають на ступінь тяжкості, пом'якшують, обтяжують покарання, виключають відповідальність або є підставою для звільнення від відповідальності чи закриття провадження, є великою групою обставин, які містяться у окремих розділах загальної частини КК України (розділи VIII, IX, XI, XII). Їхнє встановлення та доведення вбачається доволі логічним та легшим

відносно інших обставин, адже передбачає перевірку фактичних обставин кримінального провадження на наявність певних винятків, які впливають на кваліфікацію діяння та рух провадження в подальшому. Зокрема, у разі виявлення обставин, що є підставою для закриття провадження, слідчий (у разі відсутності події, складу правопорушення або набрання чинності закону, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння) або прокурор (в усіх випадках, передбачених частиною 1 статті 284 КПК України) складає постанову про закриття провадження [30].

Отже, початковий етап розслідування незаконного перетинання державного кордону України є фундаментом для формування доказової бази. Успіх розслідування прямо залежить від оперативності та якості проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та формування повної доказової бази. Слідчий повинен сфокусувати свої зусилля на доведенні обставин, що формують предмет доказування, відповідно до статті 91 КПК України. В першу чергу це подія, час, місце спосіб, а також форма вини і мета. Вид і розмір шкоди, завданої діянням, також підлягають встановленню, незважаючи на формальний склад правопорушення. А інші обставини є факультативними, відтак їхнє доказування залежить від наявності відповідних даних у фабулі.

2.1.2. Типові слідчі ситуації та версії

Перед зануренням у тему типових слідчих ситуацій та версій, вкрай важливо розмежувати ці два поняття. Фактичні відомості про подію, виявлені на певному етапі досудового розслідування формують собою слідчу ситуацію, наприклад, незаконного перетинання державного кордону. Слідчі ситуації охоплюють у собі комплекс декількох обставин вчинення правопорушення: час, місце, обстановку тощо. Слідчий, використовуючи дані слідчої ситуації, а також криміналістичну характеристику діяння, що є своєрідною інформаційною матрицею, будує найбільш обґрунтовані моделі вчинення правопорушення – слідчі версії [36]. Для статті 332² КК України криміналістична характеристика має виражену специфіку, зумовлену поєднанням елементів протиправного порушення правил перетину кордону з одночасними кваліфікуючими ознаками,

спрямованими проти основ національної безпеки. Відтак, слідчі під час побудови слідчих версій також будуть відштовхуватись від даних, сформованих в такій характеристиці.

На початковому етапі розслідування незаконного перетинання державного кордону, коли вирішується питання щодо кваліфікації правопорушення, слідчий, з огляду на типові способи його вчинення, може звертатися до таких версій: мало місце правопорушення з ознаками статті 332² КК України (наприклад, перетин здійснювався особою, якій заборонено в'їзд на територію України); мало місце правопорушення з незаконного перетину кордону, однак відсутні ознаки статті 332² КК України (наприклад, перетин кордону здійснювався з метою ухилення від мобілізації) або мало місце інсценування незаконного перетину під видом легалізації (наприклад, особа запросила статус біженця), з метою заподіяння шкоди інтересам держави в подальшому.

На момент виявлення ознак незаконного перетинання кордону, з огляду на обсяг доказової бази, можна виділити три основні слідчі ситуації. Найбільш сприятливим для провадження є випадок, коли особу затримано безпосередньо на місці вчинення правопорушення під час спроби перетину. В такому разі всі зусилля слідчих мають бути спрямовані на встановлення кола суб'єктів та співучасників діяння та обґрунтування підозри, з огляду на процесуальну обмеженість у часі, встановлену КПК [38, с. 479]. Найбільш поширеними слідчими версіями можуть бути такі: вчинення порушення у співучасті, організованою групою або злочинною організацією, залученість до діяння службових осіб ДПСУ, інших правоохоронних органів або місцевих жителів прикордонних населених пунктів [37, с. 29]. Також з огляду на характеристики спеціального суб'єкта, можна припустити, що поширеними слідчими версіями у разі безпосереднього затримання особи можуть бути її належність до спецслужб країни-агресора або здійснення діяльності у ролі завербованого агента.

Враховуючи доступність інформації, перевірити висунуті версії можна шляхом огляду місця події, допиту, особистого обшуку затриманого та подальшого огляду речей та документів. Загалом, відповідно до позиції

науковців, в межах цієї слідчої ситуації з'ясуванню підлягають всі можливі обставини [37, с. 24], що містяться у статті 91 КПК: особа, ознаки порушення, місце, час, умови, способи підготовки та вчинення тощо. Оскільки суб'єктами правопорушення за статтею 332² КК України часто є іноземці, варто не забувати про залучення перекладача, а також реалізації процесуальних гарантій затриманої особи на захист [37, с. 25].

Якщо інформація щодо суб'єкта порушення підтвердиться, особі має бути повідомлено про підозру не пізніше 24 годин з моменту затримання [30]. Після повідомлення про підозру до комплексу проведених слідчих (розшукових) дій рекомендується додати допит, обшук житла, пред'явлення підозрюваного до впізнання свідкам, а також розшук співучасників і їхнє подальше затримання [37, с. 25].

Однією з найбільш поширених слідчих ситуацій під час розслідування незаконного перетинання державного кордону є випадок, коли особа-порушник зникла з місця події, однак наявні відомості про ознаки її зовнішності зі слів свідків. Слідчі версії в такому випадку будуть здебільшого обертатись навколо припущень щодо поточного місцезнаходження особи. Збір відповідної інформації має відбуватись шляхом проведення допиту свідків, огляду місця події [38, с. 479]. Найбільш інформативною слідчою дією є допит з акцентом на з'ясування ознак зовнішності особи методом «словесного портрета». За потреби для встановлення особи злочинця може бути ініційовано міжнародне співробітництво з сусідніми державами [37, с. 26].

Якщо ж слідча ситуація полягає виключно у наявності матеріальних слідів, відсутності особи-порушника та свідків, в першу чергу має бути проведений огляд місця події. Науковці рекомендують починати пошук слідів із матеріального середовища (прикордонної смуги, місцях підвозу іноземців тощо). Пізніше бажано провести додатковий огляд місця події із моделюванням ситуації шляхом проведення слідчого експерименту, бажано, за участю свідків [38, с. с. 479-480]. Окрім цього до цієї слідчої ситуації науковці подекуди включають випадки, коли у провадженні наявні очевидці, однак вони відмовляються давати

свідчення або дають неправдиві показання [37, с. 26]. В такому випадку слідчі можуть висунути версію щодо співучасті таких осіб у вчиненні незаконного перетинання кордону і з'ясовувати її коректність шляхом допиту та особистого обшуку таких осіб.

За місцем та способом незаконного перетину державного кордону можна також виділити окремі види слідчих ситуацій. У ситуації, за якої особа перетинає державний кордон України без відповідних документів поза пунктом пропуску або у пункті пропуску, однак з приховуванням від прикордонного контролю, вона в першу чергу підлягає затриманню і подальшому допиту. З огляду на необхідність перевірки версії щодо причетності особи до правопорушення, а отже і доведення ознак цього порушення в її діях, першочерговими слідчими (розшуковими) діями є огляд місця події (рекомендується здійснювати із відображенням схеми місцевості району затримання), особистий обшук підозрюваного, пред'явлення до впізнання за наявності свідків, а також слідчий експеримент на місці події правопорушення [37, с. 27].

Іншою типовою слідчою ситуацією є незаконне перетинання особою державного кордону з використанням документів, що містять неправдиві відомості (містять ознаки фальсифікації або належать іншій особі). В такому разі обов'язковому з'ясуванню підлягає версія щодо усвідомлення особою протиправного характеру її дій, оскільки можуть мати місце шахрайські дії третіх осіб щодо неї або введення в оману. Тому, серед інших слідчих (розшукових) дій, таких як огляд місця події та огляд документа, вкрай актуальним є допит підозрюваного. Окрім цього, доволі інформативним буде направлення документа, який містить неправдиві відомості, на експертизу (судово-технічну, судово-почеркознавчу) [37, с. 28].

Також у контексті певних слідчих ситуацій важливим є проведення окремих слідчих (розшукових) дій на встановлення свідків, а також транспортних засобів, що могли використовуватись для перетинання кордону, шляхом проведення оглядів, аудіо- відеоконтролю, спостереження та допитів.

Отже, типові слідчі версії вчинення незаконного перетину кордону базуються на комплексному аналізі способу вчинення, особи порушника та обстановки події. Пріоритетними версіями для розслідування діяння за статтею 332² КК України є версії про приналежність порушника до спецслужб держави-агресора, його наміри щодо вчинення розвідувальної або підривної діяльності на території України. А типовими слідчими ситуаціями є затримання особи в пунктах пропуску або поза ними, а також виявлення матеріальних чи ідеальних слідів правопорушення за відсутності особи порушника. Ефективність перевірки слідчих ситуацій та версій цілком залежить від активного та своєчасного проведення комплексу слідчих (розшукових) дій. Відтак, системний підхід до побудови та перевірки типових слідчих ситуацій та версій дозволяє не лише забезпечити мету розслідування, але й нейтралізувати загрозу національній безпеці на ранніх етапах.

2.1.3. Планування розслідування

Розслідування незаконного перетинання державного кордону має цілий ряд специфічних особливостей, з огляду на локалізацію вчинення цього правопорушення та підслідність. Хронологічно процесуальні дії частіше за все розпочинаються з негласного етапу, який полягає у проведенні слідчими СБУ негласних слідчих (розшукових) дій, а також здійснення оперативними працівниками ДПСУ оперативно-технічних завдань. На самому місці події виявлення ознак діяння може здійснюватися працівниками ДПСУ. В межах статті 208 КПК України вони уповноважені здійснити затримання такої особи (якщо її було виявлено на місці події) і здійснити її особистий обшук, а за результатами цих дій скласти відповідні протоколи. У разі виявлення ознак статті 332² КК України, працівники ДПСУ мають повідомити про це слідчих СБУ, оскільки розслідування цього діяння відноситься до підслідності цього органу, а ДПСУ у своєму складі налічує виключно оперативні підрозділи, уповноважені на вчинення оперативно-розшукових заходів. Далі за правилами статті 214 КПК України слідчий має протягом доби зареєструвати провадження у Єдиному державному реєстрі досудових розслідувань і розпочати власне саме

розслідування. Водночас вчинення в подальшому будь-яких слідчих (розшукових) дій працівниками ДПСУ можливе, але виключно за дорученням слідчого, відповідно до положень статті 41 КПК України [30].

Додатково співпраця СБУ та ДПСУ регулюється Порядком надання Державній прикордонній службі та виконання нею доручень уповноважених державних органів щодо осіб, які перетинають державний кордон, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2013 року № 280 [31]. Відповідно до його положень, начальники підрозділів СБУ у форматі доручення можуть звертатись до ДПСУ щодо заборони в'їзду на територію України певним особам, розшуку осіб в межах пунктів пропуску, огляду транспортних засобів тощо [31].

Слідчі СБУ здійснюють розслідування незаконного перетинання державного кордону, тому саме вони і мають розробляти план цього розслідування. Відповідно до аналізу різних доктринальних підходів до визначення поняття планування розслідування, його можна загалом охарактеризувати таким чином: це організаційно-розумовий процес, що базується на аналізі криміналістичної характеристики правопорушення та поточної слідчої ситуації, і полягає у побудові версій, визначенні завдань, обранні оптимальних засобів їх вирішення та координації дій усіх учасників розслідування з метою встановлення об'єктивної істини [39, с. 19-20]. Важливо наголосити на гносеологічному аспекті природи розслідування, адже формування слідчих версій є методом пізнання істини і дозволяє реконструювати події минулого на основі наявних слідів, і таким чином перейти від ймовірності до достовірності [40, с. 74].

Планування є багаторівневою системою, воно може реалізуватися у різних формах. Зокрема, за рівнями організації можна виділити державний (визначає засади функціонування правоохоронної системи загалом), управлінський (визначає структуру певного органу, засоби та методи розслідування), слідчо-оперативний (здійснюється в межах окремого кримінального провадження і координує дії суб'єктів, а також визначає тактичні засади проведення

процесуальних дій). Далі за цим слідує планування окремих слідчих (розшукових) дій, проведення тактичної операції, застосування певного прийому [40, с. 75-76].

Структурно планування складається з таких стадій: дослідження наявної інформації; визначення напрямку дій, побудова версій, формування мети розслідування; встановлення предмету доказування; окреслення кола допоміжних шляхів, засобів та методів дослідження; визначення послідовності вчинення процесуальних дій, а також строків їхнього виконання; визначення та залучення виконавців; оформлення письмового плану [41, с. 31]. Приклади того, який вигляд мають реальні плани розслідування містяться за посиланнями [44;45].

Із наведеної вище інформації можна зробити висновок, що ключову роль у плануванні розслідування грають слідчі версії, які в межах розслідування підлягають перевірці. Слідчий, аналізуючи дані із зовнішніх джерел, у процесі взаємодії з працівниками оперативних підрозділів, детективами, дізнавачами формулює версії шляхом дедуктивного або індуктивного методу, при чому висунування версії передбачає обов'язкове виведення її наслідків, які, в свою чергу, перевіряються шляхом проведення певних слідчих (розшукових) дій [44].

В процесі побудови слідчої версії варто розмежовувати визначення обставини, що підлягає з'ясуванню (зазвичай сформулюється у вигляді певного питання навколо невідомих обставин провадження) від виявлення проблемної ситуації, яка, в свою чергу, підкреслює суперечність між наявними фактичними даними і слугує підставою для з'ясування нових відомостей. Після встановлення цих даних має здійснюватися формування фактичної та теоретичної бази слідчої версії, де фактична передбачає групування даних навколо невстановлених обставин, а теоретична (найскладніша) – консолідації професійних знань, досвіду, даних криміналістичних характеристик, інформації з обліків тощо для подальшої інтерпретації фактів. Насамкінець все це дає змогу сформувати версійний умовивід, тобто висунути припущення, яке має пояснити фактичні обставини, і яке буде перевірятись в межах розслідування [40, с. 74].

Важливість планування розслідування важко переоцінити, оскільки чітка послідовність необхідних до проведення слідчих (розшукових) дій, розподіл виконавців та узгодження строків дозволяють оперативно організувати процес розслідування, зекономити ресурси та запобігти втраті цінних доказів.

Тому ця сфера потребує особливої уваги та розвитку. Досвід інших країн, наприклад, Фінляндії, демонструє високий рівень ефективності своєї локальної системи планування розслідування. Основними перевагами цієї системи є її уніфікованість, тобто наявність «стандартизованої для всіх конструкції плану», яка до того ж міститься в електронному вигляді. Це дозволяє працювати з планом розслідування одночасно декільком суб'єктам, що покращує ефективність розслідування, а також забезпечує обмін досвідом, відомостями та знаннями між слідчими, оперативними працівниками, криміналістами та іншими [41, с. 31]. З огляду на активну залученість до розслідування незаконного перетинання державного кордону представників ДПСУ, аналогічна організація їхньої взаємодії зі слідчими СБУ дозволить слідчим інтегрувати оперативників ДПСУ до розслідування, дистанційно доручати їм проведення слідчих (розшукових) дій на місці події і здійснювати контроль за їхньою діяльністю, що краще забезпечить дотримання принципу процесуальної економії.

Отже, початковий етап розслідування незаконного перетинання державного кордону є ключовим в багатьох аспектах, а від його грамотної та швидкої організації залежить успіх усього розслідування. Після виявлення службовцями ДПСУ або СБУ ознак правопорушення і реєстрації слідчим відповідного провадження, має бути сформований предмет доказування. Відштовхуючись від наявних ознак та відомостей події (слідчої ситуації), слідчий має вивести слідчі версії, і побудувати детальний план розслідування з метою їхньої перевірки та подальшого встановлення об'єктивної істини.

2.2. Тактичні основи розслідування

Розслідування правопорушень, пов'язаних із незаконним перетинанням державного кордону України вимагає від органів досудового розслідування застосування комплексного підходу, що поєднує глибоке розуміння як теоретичних основ кримінального права процесу та криміналістики, так і практичних засад застосування засобів ведення слідства.

Аналіз типових слідчих ситуацій та версій підкреслив, що в межах розслідування правопорушення, передбаченого статтею 332² КК України, охоплює значну кількість слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій, що підлягають застосуванню в певних випадках, залежно від наявної доказової бази.

2.2.1. Негласні слідчі (розшукові) дії

Специфіка правопорушення за статтею 332² КК України полягає у його пролонгованому характері, адже злочинний намір формується задовго до фізичного наближення до лінії кордону, а подекуди і на території інших держав. Це вимагає від СБУ застосування випереджувальних методів роботи, які базуються на оперативній роботі із залученням агентурних позицій. Враховуючи, що суб'єктивна сторона незаконного перетинання кордону характеризується спеціальною метою у вигляді заподіяння шкоди інтересам держави, ця мета є внутрішнім психічним ставленням особи, доведення якої можливе здебільшого шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Саме тому найбільш ефективним вважається починати розслідування за статтею 332² КК України з негласного етапу. Проведення негласних заходів може відбуватися або в межах оперативно-розшукової діяльності (як організаційно-технічні завдання) або в межах кримінального провадження (як НСРД) залежно від обсягу доказової бази та етапу підготовки правопорушення. Оскільки шляхи реалізації зазначених завдань, а також тактика та техніка проведення становлять таємницю досудового розслідування і не оприлюднюються у відкритих джерелах, в межах цього дослідження було розроблено опитувальник для слідчих [42], дані з якого можна використати як

практичну базу для формування методики планування негласного етапу розслідування незаконного перетинання державного кордону.

Отже, відповідно до відомостей, наданих слідчими, що були залучені до розслідування діянь, пов'язаних із незаконним перетином державного кордону, найбільшу ефективність демонструють такі НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи та місця; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; спостереження за особою, місцем; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та контроль за вчиненням злочину.

Такі заходи, як спостереження за особою чи місцем та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу допомагають зафіксувати шлях переміщення особи, контакти з пособниками, транспортні та логістичні пересування, а також місця переховування мігранта, до яких він може звертатись з метою приховування правопорушення. Важливо враховувати, що ключовою відмінністю спостереження за особою, річчю чи місцем є можливість проведення такого заходу виключно в публічних місцях (стаття 269 КПК України). Цей захід також передбачає здійснення фото чи відеозйомки, однак якщо в межах такого спостереження виникає необхідність у проникненні на приватну територію, на це необхідно отримувати окремий дозвіл слідчого судді [30].

Аудіо- та відеоконтроль особи чи місця, а також зняття інформації з електронних комунікаційних мереж спрямовані на фіксацію вербальної та невербальної поведінки, а також комунікації між потенційним правопорушником та іншими співучасниками. Цей захід дозволяє задокументувати певні деталі на етапі готування незаконного перетину (час, місце, спосіб, суму винагороди), які в подальшому допоможуть ідентифікувати особу на прикордонній смузі або в пункті пропуску. Однак найголовніше, що допомагають встановити ці слідчі (розшукові) дії – це ознаки суб'єктивної сторони правопорушення, тобто фактичні підстави вважати, що готується саме діяння за статтею 332² КК України. До прикладу, це можуть бути контакти з представниками служб розвідки російської федерації, інформація щодо отримання певної вигоди за надання інформації, висловлення наміру прибути на

територію України з метою заволодіння інформацією, що становить державну таємницю тощо.

Логічним продовженням алгоритму НСРД в межах розслідування незаконного перетину державного кордону є організація контролю над вчиненням злочину. Відповідно до частини 1 статті 271 КПК України, ця слідча дія може мати різні форми, зокрема спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки правопорушення. Ці дві форми важливо розмежовувати, адже їхнє проведення переслідує абсолютно різні цілі. Як зазначає М.Л. Грібов, «спеціальний слідчий експеримент має на меті перевірку справжніх намірів особи, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення діяння, натомість імітування обстановки передбачає запобігання кримінальному правопорушенню та викриття особи, яка планувала чи замовляла його вчинення» [43, с. 66]. Саме тому для другої форми часто використовуються певні імітаційні засоби, наприклад, штучний вибух та тілесні пошкодження у випадку контролю над вчиненням вбивства на замовлення [43, с. 68].

Враховуючи, що під час розслідування незаконного перетинання державного кордону в першу чергу ціллю є встановлення мети особи, формування кола осіб та алгоритму дій, найбільш доцільною формою контролю над вчиненням цього діяння буде спеціальний слідчий експеримент.

Важливими процесуальними аспектами цієї НСРД є те, що рішення про її проведення приймає не слідчий суддя, а прокурор своєю постановою. Істотна увага під час організації контролю над вчиненням злочину має бути приділена уникненню провокації з боку працівника правоохоронного органу, оскільки це автоматично призведе до недійсності доказу (частина 3 статті 271 КПК України). Як зазначається у частині 6 статті 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину щодо діянь, пов'язаних із порушенням порядку перетинання державного кордону, може бути проведений за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України [30]. Слідчі, що пройшли опитування в межах цього дослідження, також підтвердили, що активно використовують можливості міжнародного співробітництва шляхом

подання запитів про міжнародно-правову допомогу, застосування конфіденційного співробітництва, систем Європолу та Інтерполу, створення спільних слідчих груп [42], про що буде детальніше зазначено у підрозділі 2.4. Окрім цього до проведення контролю над вчиненням злочину на лінії кордону можуть бути залучені відповідні працівники ДПСУ, які у випадку зі спеціальним слідчим експериментом мають не втручатися у процес перетину кордону особою і створювати умови, за яких буде складатися враження законності такого перетину.

Завдяки проведенню негласних заходів на початку розслідування незаконного перетину кордону слідству буде доступно більше інформації щодо способу та мети вчинення правопорушення особою, що в подальшому сформує більш чіткий предмет доказування.

2.2.2. Гласні слідчі (розшукові) дії

Важливо зауважити, що в умовах воєнного стану такі слідчі (розшукові) дії як огляд та обшук зазнали певних змін. Це відбулося шляхом внесення змін до статей 223 та 615 КПК України. Однією з найбільш радикальних змін стало законодавче закріплення можливості проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час доби (з 22:00 до 06:00) незалежно від їхньої невідкладності, як це вимагалось у мирний час. Ця умова міститься у частині 4 статті 223 КПК України [30]. Загалом таке рішення можна обґрунтувати необхідністю оперативного реагування на загрози національній безпеці, виявлення диверсійних груп та фіксації слідів діяння у динамічній обстановці бойових дій. Водночас А.О. Шаповал на ситуативному прикладі наголошує на ризиках зловживання таким правом з боку правоохоронних органів, адже проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час доби ускладнює реалізацію права на захист, оскільки під час комендантської години залучення адвоката може бути технічно неможливим [46, с. 103].

Іншою критично важливою новелою в межах проведення слідчих (розшукових) дій є можливість проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи без залучення понятих. Ця норма закріплена у абзаці 3 пункту 1

частини 1 статті 615 КПК України і застосовується у випадках, коли залучення понять є «об'єктивно неможливим або пов'язане з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я» [30]. Для прикладу, на блокпостах знайти незацікавлених цивільних осіб часто неможливо, як компенсаторний механізм забезпечення законності, законодавець запровадив імперативну вимогу щодо здійснення безперервної відеофіксації ходу проведення таких слідчих (розшукових) дій [46, с. 103].

Окрім цього, відповідно до пункту 2 частини 1 статті 615 КПК України, в умовах воєнного стану за відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень, санкціонувати проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи має право також і керівник відповідного органу прокуратури [30]. А.О. Шаповал зазначає про наявність палких дискусій навколо цього нововведення: з одного боку це порушує принципи судочинства, такі як принцип стримування і противаг, оскільки буквально наділяє правоохоронний орган функцією суду; з іншого боку, невтішна статистика щодо кількості пошкоджених будівель судів та інших підстав неможливості здійснення ними правосуддя, це є вимушеним кроком, спрямованим на уникнення паралічу системи досудового розслідування та забезпечення оперативності процесуальних рішень [46, с. 104].

Сформувавши більш чітке уявлення про сучасний стан нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану, варто оглянути тактичні та методичні засади їхнього проведення.

2.2.3. Огляд та освідкування

Огляд місця події є ключовою слідчою дією, яка дозволяє отримати первинну інформацію про обставини вчинення незаконного перетинання кордону. Огляд місця події дозволяє виявити та зафіксувати обстановку, спосіб переміщення особи, сліди, а також потенційних співучасників. Працівники ДПСУ, що зазвичай здійснюють виявлення правопорушення, мають забезпечити охорону місця події та збереження слідів. Паралельно із цим вони мають повідомити слідчих СБУ щодо виявлення ознак діяння за статтею 332² КК

України. До отримання доручення про проведення огляду місця події від слідчого співробітники ДПСУ можуть провести огляд в межах своїх службових повноважень [14, с. 12], [37, с. 30-31].

З огляду на аналітичні відомості, типові слідчі ситуації за результатами проведення огляду місця події становлять таке співвідношення: справжнє відображення (відсутність сумнівів у слідчого щодо характеру події), неповне відображення (наявні окремі сліди, однак повна картина події відсутня), відсутність явного відображення (відсутні очевидні сліди події) та фальшиве відображення події (невідповідність слідів загальній картині події) [47, с. 305]. Їхнє відсоткове співвідношення зображено на діаграмі (див. діаграму «Слідчі ситуації огляд місця події»).

Щодо методичних рекомендацій, то в межах огляду місцевості, коли мало місце перетинання поза пунктами пропуску, доцільним визнають виявлення та фіксацію «доріжки слідів» особи шляхом формування гіпсового зліпку зі сліду підошви взуття [37, с. 31]. Це дозволить провести подальшу діагностику особливостей ходи, швидкості, наявності вантажу тощо. Також вкрай доцільним є застосування тактичного прийому у вигляді моделювання, особливо у разі неповного відображення події, оскільки це дозволяє досягти більш повної картини правопорушення із використанням наявних доказів. А для запобігання введенню слідчих в оману, варто також застосовувати зіставлення інформації місця порушення, яке допомагає виявляти суперечності із природнім перебігом

подій і зробити висновок щодо потенційного інсценування правопорушення [47, с. 307-308].

Враховуючи, що для незаконного перетинання кордону як спосіб приховування подекуди використовують транспортні засоби, вони також стають об'єктами огляду. Під час огляду транспортного засобу шляхом фото- та відеозйомки мають фіксуватися всі його деталі, приміщення та схованки, де перебували правопорушники. Із зазначених конструкцій рекомендовано здійснити зняття слідів пальців рук та взуття. Окрім цього мають бути зафіксовані показники бензину, кілометражу спідометра, вилучені сліди ґрунту з коліс [37, с. 31-32].

Оскільки транспортний засіб є одним із володінь особи, на нього поширюються новели щодо проведення його огляду в умовах воєнного стану. Дослідники вважають що хоча подекуди нові норми є дискусійними, вони відповідають сучасним викликам і дозволяють здійснювати досудове розслідування з мінімальними ризиками для втрати доказів [46, с. 105].

У випадках здійснення незаконного перетину державного кордону у пунктах пропуску, доцільним є проведення такої слідчої дії як огляд документів. Це дозволить здійснити першочергову перевірку документа на належність особі, а також на наявність ознак підроблення та інших ознак недійсності. Науковці радять здійснювати огляд документа із застосуванням допоміжних технічних засобів, таких як лупа, ліхтарик або інше джерело світла, також бажаною є перевірка документу під ультрафіолетовим випромінюванням [37, с. 33].

Освідування, як особливий вид огляду, також має місце під час розслідування незаконного перетинання кордону, оскільки дозволяє виявити сліди правопорушення на тілі підозрюваного. Враховуючи, що освідування може бути медичним (потребує наявності в особи медичних знань) та слідчим (проводиться слідчим, прокурором в межах статті 241 КПК України), залежно від слідчої ситуації та слідової картини, можуть застосовуватися різні його види. Як зазначають науковці, медичне освідування дозволяє виявити сліди у вигляді пошкоджень шкірних покривів або певного медичного стану особи, а слідче

освідування дозволяє виявити інші прикмети правопорушення, такі як залишки ґрунту, листя на тілі особи, сліди контактування з технічними спорудами [37, с. 34-35]. Важливо, що така слідча дія має проводитись з дотриманням усіх процесуальних вимог, пов'язаних із забезпеченням принципів поваги до честі та гідності особи, що містяться у статті 142 КПК України.

Отже, огляд виступає першочерговою слідчою дією під час більшості розслідувань, відтак тактика його проведення має бути вкрай чіткою, щоб запобігти втраті чи знищенню доказів. Освідування, у свою чергу, хоча і є видом огляду, однак є окремою слідчою дією, яка передбачає виявлення ознак правопорушення на тілі особи. Оскільки освідування передбачає істотне втручання у права особи, а саме у її інтимний особистий простір, воно так само має бути проведено із жорстким дотриманням вимог КПК.

2.2.4. Обшук

Обшук є однією з найбільш ефективних, але водночас дискусійних слідчих (розшукових) дій, оскільки вона полягає в примусовому обстеженні приміщень, споруд, осіб з метою виявлення необхідних для слідства відомостей.

З метою адаптації до умов воєнного стану у певних випадках обшук може проводитись в нічний час, що, як зазначають науковці, забезпечує його раптовість, важливість якої буде досліджено далі. Окрім цього у разі неможливості або небезпечності залучення понятих, їхня присутність на період дії воєнного стану може замінюватись безперервною відеофіксацією за допомогою технічних засобів. Ця новела зазнала критики з огляду на істотні ризики для подальшого справедливого захисту обшукуваної особи в суді. Однак А.В. Кухарчук та О.Р. Ткаченко слушно зазначають, що «доцільність та ефективність таких змін може бути підтверджена або спростована виключно правозастосовною практикою» [48, с. 579-580].

Успіх обшуку значною мірою залежить від якісної підготовки до його проведення, відтак слідчому доцільно зібрати максимальну інформацію про об'єкт обшуку та особу, у якої він проводиться шляхом вивчення способу життя, розпорядку дня, професійних навичок та звичок особи. Паралельно із цим варто

також здобути дані про конструктивні особливості приміщення, наявність запасних виходів, систем сигналізації та охорони. Серед організаційних заходів також виділяють формування складу оперативної чи слідчої групи (зокрема, забезпечити присутність понятих та за потреби спеціалістів), а також їхнє забезпечення технічними засобами (освітлювальні прилади, відеокамери, пакувальні матеріали [49, с. 309-311].

Ключовою тактичною вимогою є забезпечення раптовості. Обшук має проводитися несподівано для зацікавлених осіб, щоб унеможливити знищення доказів або вчинення опору. Оптимальним часом для початку обшуку вважається ранок, коли учасники групи мають високу працездатність, а об'єкт обшуку, як правило, знаходиться на місці [49, с. 310]. У наукових джерелах також часто роблять акцент на плановірності та системності обшуку: така техніка полягає у послідовному обшуку вздовж стін, переходячи до іншого об'єкту після завершення обшуку попереднього. Особлива увага має приділятися місцям, які можуть бути використані як схованки: конструктивні особливості будівель, меблі, побутова техніка [49, с. 314].

Психологічний аспект обшуку також відіграє важливу роль і може використовуватись для підтримання безконфліктної ситуації, а також як окремий інструмент (так звана «словесна розвідка»), адже відслідковування емоційних реакцій присутніх під час обшуку осіб може мати позитивний ефект для відшукування предметів [49, с. 315].

Під час розслідування незаконного перетинання державного кордону обшук дозволяє здобути інформацію щодо факту вчинення діяння, кола залучених осіб, а також щодо окремих ознак правопорушення. Відтак відшуканню та вилученню підлягають: проїзні документи, допоміжне обладнання, географічні карти, схеми руху, транспортні засоби, зброя [37, с.34-35].

З огляду на специфіку порушення, передбаченого статтею 332² КК України часто може проводитись така слідча дія як особистий обшук. До його проведення рекомендовано застосовувати аналогічну техніку послідовності (наприклад,

згори-вниз). Особистий обшук поширюється також і на речі, що особа має при собі: сумки, валізи, мобільний телефон, які знаходяться у затриманого. Зокрема, важливо перевірити їх на наявність прихованих елементів, тайників, подвійних стінок, тощо [49, с. 321-322].

Також обшуку може підлягати транспортний засіб. Обшук легкового автомобіля дослідники радять починати з багажника і закінчувати двигуном. Мета аналогічна до інших видів обшуку: відшукати цінні для слідства докази, а також перевірити засіб на наявність тайників, де потенційно можуть переховуватись правопорушники або їхнє майно. В процесі обшуку транспортних засобів необхідно ретельно оглядати паливні баки, обшивки салону, багажні відділення. За потреби до такої слідчої дії може залучатись спеціаліст-автотехнік [49, с. 322].

За результатами обшуку складається протокол, до якого заносяться відомості про особу, приміщення, слідчу групу, понятих, хід слідчої дії, а також про речі та документи, що були вилучені [49, с. 316].

Підсумовуючи, варто зазначити, що обшук з огляду на свою ефективність є дуже поширеною слідчою дією, адже він дозволяє обстежувати як приміщення, транспортні засоби, сховища, так і осіб. Від вдалої організації обшуку залежить подальший успіх розслідування, відтак слідчий має приділити істотну увагу, щоб отримані в його результати докази були допустимими, а також в подальшому зберігалися відповідно до умов КПК.

2.2.5. Допит

Допит є основним засобом отримання ідеальних доказів у вигляді вербальної інформації у кримінальному провадженні. Враховуючи різний статус, яким може бути наділена допитувана особа (свідок, підозрюваний), обстановку та необхідність безпосередньої взаємодії із представником правоохоронного органу, ця слідча дія характеризується доволі інтенсивним емоційним забарвленням. Як зазначає О.В. Родюк, подекуди особи не бажають відверто говорити зі слідчим, або взагалі можуть відмовитись від надання показань. Окрім цього поширеними є ситуації, коли особа виявляє бажання поділитись деталями

подій, однак її свідчення можуть містити неточності, помилки, викривлення чи припущення, що також ускладнює процес збору доказів [50, с. 384]. З огляду на це, допит вимагає ретельної підготовки, яка полягає у вивченні матеріалів провадження, особи допитуваного, планування тактики та формулювання питань. Слідчий повинен враховувати психологічні особливості, що можуть вплинути на точність формування показань. З цього випливає, що головною метою допиту є в першу чергу встановлення психологічного контакту, який дозволяє отримати правдиві та повні показання [50, с. 384].

В цьому контексті варто звернути увагу на один із найбільш сучасних та прогресивних методів проведення допиту – процесуальне інтерв'ю. Цей метод базується не на класичному «обвинувальному» підході, а фокусується більшою мірою на зборі максимально об'єктивної інформації про подію [51, с. 18]. Це досягається завдяки встановленню психологічного контакту з особою, неупередженого до неї ставлення, а також постановкою здебільшого відкритих запитань, які формують так звану «вільну доповідь», де слідчий виступає радше в ролі інтерв'юера, який ставить уточнюючі запитання. За основну мету процесуального інтерв'ю ставиться не отримання зізнання, а формування якомога більш точної картини. А така мета найкраще досягається в умовах комфорту та довіри з боку допитуваної особи незалежно від того, чи є вона звичайним свідком, чи вже має статус підозрюваного чи обвинуваченого [51, с. 20-24].

Для кращого встановлення контакту з особою, слідчий не має поводитись агресивно, навпаки, особа має відчути його емпатію та налаштованість на відверту розмову. Основним акцентом слідчий має зробити взаємну вигідність для обох сторін у здобутті правдивих свідчень. Однак трапляються і випадки, коли допитувана особа поводить себе агресивно та провокує конфлікт. В такій ситуації дослідники радять сфокусуватися на взаємній повазі, а також спробувати донести до особи неефективність спроб введення слідства в оману [50, с. 389].

З огляду на специфіку правопорушень, пов'язаних із незаконним перетином державного кордону, під час допиту бажано отримати максимум інформації щодо особи, причин та обставин здійснення порушення. Тому свідкам варто ставити запитання щодо кількості суб'єктів, яскравих ознак зовнішності, поведінки, місця, часу та способу такого перетину. Окремо доцільно виявити, чи контактував свідок особисто з порушником кордону, і який характер мали їхні стосунки [37, с. 37-38]. Важливо також враховувати, що свідками можуть бути працівники ДПСУ, Державної міграційної служби України, консульських установ тощо. Їм доцільно в межах допиту ставити запитання щодо деталей їхньої взаємодії з порушником, а також у разі проведення ними перевірочних чи оперативних заходів – про підстави та результати таких дій [37, с. 39-40].

Під час допиту підозрюваного у незаконному перетинанні державного кордону важливо з'ясувати причини такого діяння, залученість співучасників (організаторів, пособників), а також місце, спосіб, час вчинення перетину, які застосовувались підготовчі заходи, яким чином особа намагалась його приховувати, чи використовувались транспортні засоби, а також які дії в подальшому планувалось вчинити на території України [37, с. 38].

У разі, якщо допитуваною є особа, що не володіє українською мовою, необхідно залучити перекладача і чітко роз'яснити його роль під час допиту, а також незаконність постановки навідних запитань [37, с. 37].

Важливо мати на увазі, що первинний допит має на меті одержання початкової інформації та перевірку певних слідчих версій, відтак наявні суперечності чи неточності у свідченнях осіб можна усунути в подальшому шляхом проведення повторного допиту або одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб. Слідчому важливо бути готовим до посиленого психологічного тиску з боку допитуваних один на одного, що в певних ситуаціях може навіть зашкодити слідству. Відтак, за потреби слідчий може пред'являти особам певні докази під час опитування [37, с. 43], а також не допускати

перетворення допиту на суперечку шляхом чіткої постановки запитань кожній особі по черзі [50, с. 392].

Загальними тактичними рекомендаціями для проведення допиту є, зокрема, нерозголошення допитуваному стратегії слідчого. Навіть у випадку, коли допитуваний бреше або сумнівається у своїх словах, надання йому простору для свідчень в подальшому дозволить виявити неправдивість у його вербальній поведінці [51, с. 62]. Загалом застосування під час допиту засад процесуального інтерв'ю дає змогу отримати як фактичні дані зі слів допитуваного, так і зробити певні висновки щодо його особистої характеристики шляхом аналізу поведінкових патернів, що є потужним ресурсом для подальшого аналізу його дій і відповідного планування слідчих (розшукових) дій.

Отже, допит є вкрай інформативною слідчою дією, однак його специфіка полягає в тому, що успіх отримання доказів істотною мірою залежить від можливості слідчого налаштувати емоційний контакт із допитуваною особою. Оскільки допити, спрямовані на отримання зізнання, не продемонстрували належної ефективності, слідству варто переходити до методу процесуального інтерв'ю, яке сконцентоване в першу чергу на якості отриманих свідчень та їхній допустимості в аспекті дотримання прав людини.

2.2.6. Пред'явлення до впізнання

Під час розслідування незаконного перетинання державного кордону доволі ефективним може бути застосування такої слідчої дії як пред'явлення особи, речі чи транспортного засобу до впізнання.

Наприклад, якщо слідча ситуація передбачає наявність свідків з числа працівників ДПСУ чи місцевих жителів, то їм може бути пред'явлена до впізнання затримана особа, її фотознімки із систем спостереження або окремі її функціональні особливості, такі як голос, хода тощо [37, с. 44].

Відповідно до вимог статей 228 та 229 КПК України, перед початком цієї слідчої дії необхідно з'ясувати, чи може свідок впізнати особу чи річ, а також за якими саме характеристиками він може це зробити [30].

З огляду на те, що особи, які вчиняють незаконний перетин часто застосовують різноманітні засоби маскуванню та приховування своєї зовнішності, дослідники рекомендують проводити впізнання за динамічними ознаками [37, с. 44].

Важливо також враховувати, що слідчий та прокурор мають певну дискрецію щодо вибору формату пред'явлення особи до впізнання. Хоча у методичних рекомендаціях розслідування порушень у сфері державного кордону наголошували на необхідності здійснювати пред'явлення особи до впізнання наживо [37, с. 44], Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 26.11.2020 по справі № 742/2200/19 спростовує цю позицію: «жодних імперативних вимог щодо пред'явлення для впізнання виключно безпосередньо самої особи, а не її фотознімків законодавством не передбачено, так само й обов'язковість обґрунтування слідчим необхідності проведення впізнання саме за фотознімками» [52]. Отже, слідчий може запропонувати свідку впізнати особу за фотознімками, навіть якщо підозрюваний затриманий особисто.

Так, пред'явлення до впізнання в межах розслідування незаконного перетинання державного кордону дозволить якісно ідентифікувати особу, річ або транспортний засіб у випадку, коли такою інформацією володіють свідки. Для успішного проведення цієї слідчої дії варто також встановити відповідний контакт і забезпечити впізнаваність об'єкта за певними ознаками.

2.2.7. Слідчий експеримент

У окремих випадках, коли механіка незаконного перетину державного кордону є не до кінця зрозумілою для слідства, може бути застосований слідчий експеримент. Ця слідча дія відзначається ефективністю під час перевірки показань підозрюваного або свідків, встановлення чіткого алгоритму дій або встановлення фізичної можливості вчинити такі дії в конкретних умовах місця і часу [37, с. 45].

Вкрай істотну роль під час проведення слідчого експерименту відіграє точність відтворення умов, що мали місце під час вчинення правопорушення.

Висновки, оформлені слідчим у протоколі слідчої дії, якщо вони були неточними чи взагалі не відповідали дійсності, спричиняють ланцюгову реакцію, яка в подальшому впливає на допустимість інших доказів (доктрина «плодів отруйного дерева»).

Водночас Касаційний кримінальний суд Верховного Суду, усвідомлюючи певну нереалістичність вимог щодо ідентичного відтворення обстановки, у своїй постанові від 02.07.2024 по справі № 303/5115/15-к зробив висновок, що стаття 240 КПК України не зобов'язує відтворювати всі умови події і не вимагає проводити слідчий експеримент безпосередньо на місці події [53].

Відтак, можна зробити висновок, що під час проведення слідчого експерименту важливо зосередитись на створенні умов, наближених до реальних з обов'язковим акцентом на тих обставинах, що є справді важливими для мети експерименту, з метою забезпечення належності, достатності та допустимості цього доказу в подальшому.

2.2.8. Призначення судових експертиз

За результатами збору матеріальних слідів, документів та інших речей, залежно від їхнього характеру доцільно призначити відповідні експертні дослідження, щоб із застосуванням спеціальних знань довести їхню причетність до кримінального провадження та збільшити їхню доказову силу.

У ситуаціях, коли незаконний перетин відбувався шляхом використання документів, що містять неточні або неправдиві відомості, першочергово всі вилучені документи мають направлятися на судово-технічну експертизу. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 (далі – Інструкція), саме ця експертиза дозволяє отримати відповіді на запитання щодо способів виготовлення документу, його можливих підробок, відповідності шрифтів та належності тексту одній особі [54].

Якщо ж доказова база здебільшого складається з матеріальних слідів, для їхнього дослідження доцільно призначити проведення трасологічної експертизи. Серед підвидів трасологічної експертизи Інструкція виділяє, зокрема, сліди рук, ніг, взуття, перчаток, сліди знарядь, а також сліди транспортних засобів. Отже, завдяки цій експертизі можна дослідити питання приналежності слідів відповідному об'єкту чи суб'єкту, встановити зріст, вагу та патерни ходи особи, а також встановити тип, марку транспортного засобу та механізм утворення таких слідів [54].

Якщо ж сліди рук або ніг особи дозволяють виявити відбитки пальців, в такому випадку призначенню підлягає дактилоскопічна експертиза, оскільки саме вона дозволяє ідентифікувати особу за залишеними відбитками або встановити окремі її ознаки, такі як вік, зріст, приблизний час вчинення правопорушення. Дослідники наголошують, що на результативність проведення судової дактилоскопічної експертизи істотним чином впливає тактично правильне проведення огляду місця події. Оскільки огляд місця події є здебільшого первинною слідчою дією, він забезпечує перший контакт зі слідами, і саме в межах цієї слідчої дії відбувається виявлення, фіксація чи вилучення слідів. Відтак, чіткість проведення цих прийомів забезпечує подальшу інформативність вилучених слідів під час проведення експертизи [55, с. 613].

Портретна експертиза, у свою чергу, буде корисною у разі фіксації переміщення особи через кордон за допомогою фото- відеотехніки, адже вона дозволяє ідентифікувати особу по знімкам або встановити відповідність зовнішності особи, зображеної в документі, та особи, яка затримана під час спроби незаконного перетину [37, с. 47].

Усі цифрові сліди, виявлені в межах розслідування незаконного перетину державного кордону, можуть бути проаналізовані шляхом проведення комп'ютерно-технічної експертизи. Завдання експерта в процесі її проведення полягають у аналізі виявленої інформації, відновленні видалених даних з пристроїв, а також дослідженні різноманітних методів шифрування даних. Окрім цього дана експертиза, як зазначають Б.В. Стецик та С.І. Марко, дозволяє

проаналізувати інтернет-активність особи та зміст її листувань, якщо, наприклад, в результаті особистого обшуку, в неї було вилучено телефон чи особистий ноутбук [56, с. 298].

Окрім проаналізованих вище видів експертиз, під час розслідування незаконного перетинання державного кордону, можуть застосовуватись такі: лінгвістична (для аналізу мовлення або письма особи), експертиза відео-звукзапису (для дослідження їхнього змісту та ототожнення з певними особами), експертиза матеріалів, речовин чи виробів (для аналізу їхнього складу, роду та виду), молекулярно-генетична (для встановлення ДНК особи по біологічним речовинам) або одорологічна (для аналізу запахів і їхнього порівняння) [37, с.47-50].

За потреби можуть також призначатись комплексні експертизи, які поєднують в собі одразу декілька суміжних видів досліджень.

Отже, ефективна доказова база має включати в себе як відомості, отримані в результаті проведення слідчих (розшукових) дій, так і в результаті застосування спеціальних знань. Тому судові експертизи дозволяють виявити обставини, що підлягають доказуванню, та створити цілісну картину правопорушення.

2.3. Заходи забезпечення

Під час здійснення розслідування незаконного перетинання державного кордону у слідчого та прокурора може виникати потреба в усуненні певних обставин для забезпечення інтересів слідства. З цією метою в КПК України передбачено ряд заходів забезпечення кримінального провадження: виклик, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні певним правом, відсторонення від посади, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, тимчасовий доступ до речей та документів, тимчасове вилучення або арешт майна, затримання особи, а також запобіжні заходи (частина 2 статті 131 КПК України) [30].

Водночас не кожна перешкода є підставою для застосування засобів забезпечення провадження. Оскільки всі вони передбачають істотне втручання у права осіб, слідчий або прокурор мають довести, що таке втручання є виправданим, воно забезпечить виконання певних завдань в межах розслідування, а також, що зібрані докази досягли стандарту обґрунтованої підозри, тобто є підстави вважати, що мало місце відповідне правопорушення і що ступінь його тяжкості відповідає запропонованим до застосування заходам забезпечення (частина 3 статті 132 КПК України) [30].

Заходи забезпечення кримінального провадження дозволяють досягти різних цілей в процесі розслідування правопорушення за статтею 332² КК України. Наприклад, якщо слідча ситуація характеризується перетином у пунктах пропуску із використанням підроблених документів, забезпечити відповідні докази допоможе тимчасовий доступ до речей і документів у працівників ДПСУ (внутрішня документація, записи з відеокамер). Або у випадку, якщо є ризики втечі особи, до неї може бути застосований привіт, затримання або ж запобіжні заходи.

Затримання є першим запобіжним заходом, з яким ймовірніше за все стикнеться особа, яка вчиняє незаконний перетин державного кордону. Оскільки затримання як захід забезпечення кримінального провадження посягає на права і свободи особи, КПК України містить чіткі умови по строках здійснення цієї дії. Так, після затримання особи на місці вчинення діяння або з підозрою у його вчиненні, повідомлення про підозру їй має бути вручено не пізніше 24 годин з моменту затримання (частина 2 статті 278 КПК України). Якщо особу затримано на підставі ухвали слідчого судді, вона має бути доставлена до суду протягом 36 годин (частина 1 статті 191 КПК України), а якщо особу затримано без ухвали в порядку статті 208 КПК України, то строк затримання становить 72 години, однак вже протягом 60 годин вона має бути доставлена до суду для обрання запобіжного заходу (стаття 211 КПК України) [30].

Після вручення особі повідомлення про підозру починає свій відлік строк досудового розслідування, відтак слідчому та прокурору дається від 72 годин до

двох місяців (без урахування строку, на який розслідування може бути продовжене в окремих випадках) для проведення усіх необхідних слідчих (розшукових) дій і за наявності достатніх, належних та допустимих доказів у вчиненні нею правопорушення, вручення обвинувального акту та направлення справи до суду (стаття 214 КПК України) [30].

Загалом мета всіх запобіжних заходів полягає у забезпеченні виконання підозрюваним (або обвинуваченим) покладених на нього обов'язків або запобіганні його втечі, знищенню доказів, впливу на свідків тощо. Тому після вручення особі повідомлення про підозру, до неї можуть бути застосовані запобіжні заходи, перераховані у статті 176 КПК: від особистого зобов'язання (найбільш м'який) до тримання під вартою (найбільш жорсткий). Застосування будь-якого з них вимагає обґрунтування слідчим та прокурором ризиків, що можуть зашкодити інтересам розслідування (стаття 177 КПК України). У випадку із розслідуванням діяння за статтею 332² КК України, ймовірно, найбільш поширеним буде ризик переховування від органів слідства та суду, оскільки особа вже виявила схильність до спроб незаконного перетину кордону.

З огляду на попередню кваліфікацію діяння, можна також окреслити приблизний обсяг обмежень, що можуть бути застосовані до особи у вигляді запобіжних заходів. Наприклад, якщо особу попередньо підозрюють у вчиненні нетяжкого злочину, який передбачений частинами 1 або 2 статті 332² КК України, до неї можуть бути застосовані особисте зобов'язання, особиста порука, застава та домашній арешт.

Особисте зобов'язання як найбільш м'який захід може застосовуватись до осіб, що які мають міцні соціальні зв'язки, визнають вину та не мають наміру переховуватися. З огляду на типовий портрет особи-порушника, цей запобіжний захід не завжди може бути ефективним, оскільки іноземці, що становлять близько половини правопорушників цієї категорії правопорушень, не є прив'язаними до місця.

Особиста порука може бути корисною, якщо слідству відомо про певну особу з кола знайомих осіб підозрюваного, яка заслуговує не довіру і може

поручитися за виконання ним своїх обов'язків. Тому ефективність цього запобіжного заходу залежить від обставин кожного окремого кримінального провадження.

Застава, у свою чергу, може виявитись більш ефективним заходом, оскільки створює майновий запобіжник, що не дозволить особі зашкодити проведенню розслідування або втекти. Її розмір має бути вирахований з огляду на майновий стан підозрюваного, а також залежно від ступеня тяжкості діяння.

Домашній арешт є найбільш жорстким запобіжним заходом, що може бути застосований до особи, що підозрюється у вчиненні правопорушення за частиною 1 або 2 статті 332² КК України. Він може бути ефективним, якщо представник органу досудового розслідування доведе, що ризики втечі особи є достатньо високими і доцільно буде заборонити їй покидати житло в певний час доби або цілодобово.

Тримання під вартою, у свою чергу, є крайнім заходом, який може бути застосований виключно до особи, що підозрюється у вчиненні тяжкого злочину, тобто у випадку зі статтею 332² КК України це має бути виключно частина 3 (дії, поєднані з насильством або із застосуванням зброї). Але навіть у такому випадку, відповідно до вимог КПК України, слідчий та прокурор мають довести, що жоден більш м'який запобіжний захід не забезпечить запобігання ризикам (частина 1 статті 183 КПК України).

В цьому контексті українські суди застосовують правову позицію ЄСПЛ у рішенні від 12.01.2012 року у справі «Тодоров проти України», де суд наголосив: «для тримання під вартою повинні бути винятково вагомими причини, при цьому лише тяжкість вчиненого порушення, складність справи та серйозність обвинувачень не можуть вважатися достатніми причинами для тримання особи під вартою» [57], що підтверджує винятковий характер цього запобіжного заходу.

Підсумовуючи, варто зазначити, що розслідування незаконного перетинання державного кордону України є складним, багатогранним процесом, успіх якого залежить від правильної діагностики слідчої ситуації та вибору

відповідного тактичного алгоритму. Ефективне формування доказової бази має забезпечуватись поєднанням таких слідчих (розшукових) дій, як огляд місця події, освідчування, обшук, допит, пред'явлення до впізнання, слідчий експеримент, разом із широким застосуванням спеціальних знань у вигляді призначення та проведення судових експертиз. Трасологічні, дактилоскопічні, комп'ютерно-технічні експертизи та експертизи документів дозволяють створити цілісну картину події та сформувану обґрунтовану підозру у вчиненні правопорушення. Застосування заходів забезпечення провадження, у свою чергу, дозволить усунути обставини, що можуть зашкодити слідству, а запобіжні заходи, залежно від тяжкості правопорушення і ризиків з боку підозрюваного, допоможуть покращити ефективність розслідування, при цьому забезпечуючи дотримання принципів пропорційності та гуманності.

2.4. Міжнародний досвід

2.4.1. Правовий аспект

Незаконний перетин державного кордону є правопорушенням, юридична відповідальність за яке передбачена у більшості країн світу. Класифікація цього діяння варіюється залежно від історичних, політичних та правових традицій держав. Водночас можна виділити чітку дихотомію між країнами, що розглядають це порушення переважно як адміністративне порушення, та тими, що застосовують інструменти кримінального права.

Низка європейських держав, зокрема Республіка Словенія та Республіка Молдова, дотримуються підходу, згідно з яким сам факт незаконного в'їзду або перебування на території країни не є кримінально караним діянням. Законодавство цих країн розглядає такі дії виключно як адміністративні правопорушення, що тягнуть за собою певні санкції, але не кримінальне переслідування [58, с. 139]. На противагу цьому, значна група держав, що включає в себе Велику Британію, Францію, Німеччину та Польщу ті інші країни, передбачає кримінальну відповідальність за незаконний перетин кордону.

Особливий інтерес становлять умовно гібридні моделі, поширені в країнах ЄС, таких як Чехія, Словаччина та Естонія. В межах цих юрисдикцій незаконний перетин кордону сам по собі є адміністративним правопорушенням, однак він може набути ознак кримінального порушення за наявності обтяжуючих обставин, таких як застосування сили, організованість, ігнорування сигналів уповноважених осіб на зупинку, рецидивізм або завдання тяжких наслідків [58, с. 137].

Щодо нормативної бази Європейського Союзу щодо незаконного перетинання кордону в першу чергу варто згадати про так званий «Facilitators package», прийнятий у 2002 році. Він складається з Директиви 2002/90/ЄС, яка визначає поняття сприяння незаконному в'їзду, транзиту та перебуванню на території іншої країни, та Рамкового рішення 2002/946/ЈНА, яке встановлює за це кримінально-правові санкції. Також до системи міжнародного законодавства із запобігання незаконній міграції відноситься Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а особливо її Протокол проти незаконного ввозу мігрантів, який, у свою чергу, акцентує увагу лише на випадках транспортування людей з метою отримання фінансової або іншої матеріальної вигоди [59, с.8-9].

Важливо зазначити, що криміналізація незаконного переправлення осіб через кордон без фінансової складової викликала занепокоєння у Європарламенті. Він наголосив на конфлікті між Facilitators package та Протоколом ООН про незаконне перевезення мігрантів, оскільки, відповідно до останнього, акти гуманітарної допомоги не повинні становити кримінальної відповідальності. Однак варто також зауважити, що стаття 1(2) Директиви 2002/90/ЄС надає державам право звільняти від відповідальності за гуманітарну допомогу у незаконному перетині кордону, якщо це здійснюється без матеріальної вигоди, наприклад, членами сім'ї або волонтерами [59, с. 8]. Відтак, обидві групи актів досі зберігають свою чинність.

Після прийняття Facilitators package країни ЄС почали реформування національних систем з метою гармонізації законодавства. Так, наприклад, Італія

та Німеччина змінили склад незаконного перетину кордону на формальний склад замість матеріального, що дозволило попереджати правопорушення на етапі готування, навіть якщо сам перетин не відбувся. Корисливий мотив, відповідно до їхнього чинного законодавства, було виведено з основного складу правопорушення. Натомість, у статті 12 Закону Італії № 286/1998 він став обтяжуючою обставиною, а у німецькому Residence Act корисливий мотив віднесли до кваліфікуючих ознак. Що ж стосується скандальної гуманітарної складової, то німецьке законодавство це питання не врегулювало, а от стаття 12(2) Закону Італії № 286/1998 встановила звільнення від відповідальності за рятувальні дії та гуманітарну допомогу, надану на території країни. Однак застосування цих законодавчих норм до дій у відкритому морі є предметом суперечок і дебатів [60, с.3-11].

Велика Британія, у свою чергу, після виходу з ЄС радикально трансформувала своє законодавство у сфері протидії нелегальній міграції, прийнявши Акт про нелегальну міграцію 2023 року. Цим актом чітко встановлені умови, за яких незаконний перетин кордону вважатиметься правопорушенням: якщо особа прибула без чіткого дозволу, з території, де її життю чи свободі не загрожувала небезпека, і такий перетин відбувся після набрання чинності зазначеним законом. Наслідками такого перетину, окрім юридичної відповідальності, є затримання, видворення до країни походження або до країни, звідки особа прибула, а також відмова у наданні притулку (виняток становлять діти, справами яких займатиметься окремий Державний секретар). Протягом перших 28 днів затримання особи її процесуальні права є істотним чином обмеженими: вона не може бути звільнена під заставу і не може оскаржити рішення про затримання. Водночас особа може спробувати захистити свої права шляхом звернення для відшкодування шкоди за незаконне затримання [61, с.3-7]. Отже, система Великої Британії, на відміну від країн Європейського Союзу, створила набагато жорсткіші умови для поводження з нелегальними мігрантами, незалежно від обґрунтованості їхніх вимог.

Огляд чинного міжнародного законодавства у сфері незаконного перетинання державних кордонів нашо́вхує на думки щодо кризи ліберальної демократії, з якою наразі стикаються просунуті країни. Британський *Illegal Migration Act* та *Facilitators package* звужують коло осіб, які можуть після порушення процедури перетину кордону якимось чином легалізувати своє перебування у іншій країні. Це іде врозріз із активною міграційною політикою Європи останніх десятиліть і ліберальними цінностями, спрямованими на забезпечення першочергового захисту прав людини, асиміляцію біженців, та усунення будь-яких передсудів, зокрема, нацистських, расистських та шовіністських. З іншого боку, такі зміни є природною реакцією на довгострокові наслідки неконтрольованого потоку мігрантів до певних країн Європи, що підкреслили прогалини національних законів та міжнародних правових актів у сфері регулювання захисту кордонів. Отже, в цих новелах можна вбачати як звернення до жорсткої моделі Вестфальського суверенітету, так і звичні еволюційні процеси, які штовхають суспільство до нових змін з метою вдосконалення правової системи.

2.4.2. Процесуальний аспект

Європейський Союз реалізує стратегію протидії незаконній міграції через посилення міжвідомчої взаємодії та використання спеціалізованих агентств, до яких відносяться Європол, Frontex.

Європол виступає кримінальною розвідкою ЄС і налічує у своїй структурі окремий Європейський центр з протидії контрабанді мігрантів (EMSC), що здійснює моніторинг контрабанди в мережі Інтернет, а також «надає оперативну та стратегічну аналітичну підтримку державам-членам і координує колективні дії правоохоронних органів з ліквідації організованих злочинних мереж, що займаються незаконним перевезенням мігрантів та підrobкою документів» [59, с. 9]. Цей орган відіграє ключову роль у розслідуванні незаконного перетину кордонів, оскільки з даними Європолу, 90% нелегальних перетинів кордону ЄС здійснюється за сприяння контрабандистів [59, с. 1]. Україна співпрацює з Європолом на основі Угоди про співпрацю [62] через посередництво

Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції. А для більш оперативного та конфіденційного обміну даними на початкових етапах розслідування українські слідчі також активно застосовують Мережевий додаток безпечного обміну інформацією (SIENA), що дозволяє отримувати дані у форматі «police to police» [63, с. 174].

Frontex, у свою чергу, є агентством прикордонної та берегової охорони і зосереджується на аналізі ризиків та моніторингу ситуації на зовнішніх кордонах. Frontex забезпечує стратегічну розвідку щодо змін у міграційних маршрутах та надає технічну підтримку, що дозволяє національним органам ефективно розподіляти ресурси [59, с. 9]. Україна співпрацює із цим органом на підставі Робочої Домовленості між Frontex та ДПСУ, а також Планів оперативного співробітництва, що підписуються кожних 3 роки [64].

Окремої уваги заслуговує також Інтерпол, який є потужним інструментом розслідування правопорушень вже не лише на європейському, а й на міжнародному рівні, адже охоплює 196 країн світу. Україна співпрацює з цією інституцією через Національне центральне бюро Інтерполу, роль якого виконує Національна поліція [65]. Інтерпол, аналогічно до Європолу забезпечує обмін розвідувальною інформацією, координацію дій та дозволяє в подальшому розкривати транскордонну злочинність [66, с. 227].

Спільні слідчі групи (Joint Investigation Teams) є одним з найефективніших інструментів процесуальної взаємодії України та Європолу. Це форма співпраці, коли правоохоронці двох або більше країн створюють об'єднану групу для розслідування конкретних транскордонних порушень. Найбільшою перевагою такої співпраці є те, що інформація передається безпосередньо між членами групи, оминаючи тривалі бюрократичні процедури міжнародно-правової допомоги [66, с. 225]. Прикладом такої організації є Joint Operational Team (JOT) Mare – морський центр (частина EMSC), що базує свою роботу на даних розвідки і займається боротьбою з контрабандою та незаконною міграцією у Середземному морі [59, с. 9].

Для України ж одним з найбільш поширених заходів співпраці зі слідчими органами інших країн є міжнародне співробітництво, особливо направлення запитів про міжнародно-правову допомогу [42]. Наявність чинних багатосторонніх угод та конвенцій про міжнародну співпрацю дозволяє створювати спільні слідчі групи (стаття 571 КПК України) і доручати проведення окремих процесуальних дій (стаття 561 КПК України) суб'єктам досудового розслідування інших країн. У контексті розслідування незаконного перетинання державного кордону заходи міжнародно-правової допомоги дозволяють виявити цифрові та матеріальні сліди незаконних мігрантів, майно організаторів злочинної схеми, зареєстроване за кордоном, а також здійснювати подальше відстеження руху фігурантів або їхнього майна (наприклад, коштів через іноземні банківські установи).

Щодо досвіду інших держав у об'єднанні з метою розслідування незаконного перетинання державних кордонів, то в першу чергу варто звернути увагу на систему, яку впровадила Республіка Польща: вона полягає у тісній співпраці поліції та інших слідчих органів із державними органами, такими як муніципальна стража (аналог української муніципальної варти). Ця взаємодія включає спільне патрулювання, обмін даними про загрози в реальному часі та інтеграцію систем зв'язку, що забезпечує краще виявлення діянь, пов'язаних із незаконним перетином кордону на ранніх стадіях. Аналогічну схему застосовує Франція – там поліція та жандармерія уклали спеціальну угоду про співпрацю [66, с. 225-226]. В Україні муніципальна варта також взаємодіє із поліцією шляхом спільних патрулювань та обміном інформацією, однак цей процес не є достатньо розвиненим з огляду на відсутність належного правового регулювання [67, с. 15].

Північноамериканський досвід пропонує дещо альтернативні моделі розслідування незаконного перетинання кордону, де акцент зміщується із розслідування індивідуальних порушень кордону на викриття більш масових транснаціональних злочинних організацій, які здійснюють систематичну контрабанду людей. Це пов'язано із багатьма факторами, наприклад, інший

історичний контекст та геополітичне розташування, на відміну від України, формує сприйняття нелегальних мігрантів в першу чергу не як представників диверсійних груп ворога, а як іноземців, що потребують допомоги та притулку і навряд чи нестимуть істотну загрозу національній безпеці. Це підтверджується дослідженням Департаменту громадської безпеки Техасу, яке спростовує поширений міф про високу криміногенність нелегальних мігрантів. Статистика, наведена в цьому дослідженні, демонструє, що рівень арештів серед таких іммігрантів за насильницькі, майнові та пов'язані із наркотичними засобами злочини є суттєво нижчим, ніж серед народжених у США громадян [68].

Такі висновки прямо впливають на стратегію розслідування і ресурси правоохоронних органів концентруються на розслідуванні різного роду картелів, що займаються організованою контрабандою людей, оскільки саме вони становлять реальну загрозу громадській безпеці. У Канаді, наприклад, під час розслідувань різного роду правопорушень прокурор застосовує фільтри під час попереднього скринінгу справи перед висуванням звинувачення. Вони оцінюють справу за двома критеріями: чи є розумна перспектива засудження (*reasonable prospect of conviction*) та чи відповідає переслідування суспільному інтересу [69, с. 1-2]. І для розслідування складних правопорушень застосовується методологія *Major Case Management*, яка передбачає структуру «командного трикутника» (командир групи, головний слідчий та координатор файлів), які отримують юридичні рекомендації від прокурора для забезпечення ефективності розслідування [70].

Отже, міжнародний досвід демонструє складну еволюцію підходів до розслідування незаконного перетину кордону, а для України, яка інтегрується в європейський безпековий простір, критично важливою є подальша гармонізація законодавства, зокрема у сфері співпраці під час досудового розслідування, та вдосконалення практик управління розслідуванням.

2.4.3. Судова практика

Специфіка розслідування незаконного перетинання державного кордону полягає у тому, що процесуальні дії часто проводяться в умовах дефіциту часу,

мовних бар'єрів, відсутності ідентифікаційних документів у затриманих та в специфічних локаціях (транзитні зони, лісосмути, морські судна). Будь-яка тактична помилка слідчого або оперативного працівника на початковому етапі (наприклад, неправильне оформлення фактичного затримання або залучення некваліфікованого перекладача) може призвести до визнання всіх зібраних доказів недопустимими, а дій держави – такими, що порушують фундаментальні права людини. Саме тому методику розслідування цього діяння обов'язково варто доповнити відповідними висновками Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), які інтегрують теоретичні засади західної правової традиції, а також підкреслюють найбільш актуальні зони потенційного порушення прав людини під час здійснення досудового розслідування.

Стаття 3 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ або Конвенція) проголошує абсолютну заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження [71]. Ця норма є основоположною і не допускає жодних винятків, відтак будь-яка службова особа в процесі здійснення слідчих (розшукових) дій не має права допустити порушення цього принципу. Однак тлумачення поняття катування та супутніх явищ з часом зазнало еволюції. У справі *Ireland v. the United Kingdom* (1978) Суд вперше провів чітке розмежування між категоріями катування та нелюдського поводження. ЄСПЛ розглядав п'ять методів допиту (позбавлення сну, тримання в незручній позі, білий шум, позбавлення їжі та води, накриття голови мішком), які в сукупності були нелюдським та таким, що принижують гідність, поводженням, але (на той момент) не визнав катуванням, оскільки не було доведено достатнього рівня інтенсивності страждань [72]. У свою чергу, в кейсі *Selmouni v. France* (1999) Суд переглянув свій підхід, зазначивши, що Конвенція є живим інструментом, і таким чином дії, які раніше кваліфікувалися як нелюдське поводження (жорстоке побиття під час затримання), тепер можуть бути кваліфіковані як катування через підвищення стандартів захисту прав людини [73].

Вкрай актуальною в контексті здійснення досудового розслідування є стаття 5 ЄКПЛ, яка проголошує право на свободу та особисту недоторканість

[71]. Ця норма містить вичерпний перелік випадків, у яких ці права можуть бути легітимно обмежені, і здебільшого це певні процесуальні дії. Фактично майже будь-яка слідча (розшукова) дія становить собою втручання у право людини на свободу чи недоторканість, але особливо істотний вплив мають такі дії, як затримання або застосування іншого запобіжного заходу, пов'язаного із обмеженням свободи.

Яскравим прецедентом порушення статей 3 та 5 Конвенції для України є справа Нечипорук та Йонкало проти України (2011), відповідно до якої особу безпідставно тримали під вартою тривалий час, а також піддавали катуванням електричним струмом та побиттю з метою отримання зізнання у вбивстві. Так було одночасно порушено і процедуру застосування запобіжного заходу до особи і процедуру допиту, ба-більше, навіть затримання особи відбулося незаконно, що становило порушення свободи. Оскільки підставою для вчинення над заявником зазначених вище дій була формальна, буквально сфабрикована підозра, Суд у своєму висновку окремо наголосив на тлумаченні поняття обґрунтованої підозри, яке являє собою «факти або інформацію, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення», а «за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися у скоєному, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть служити підставою для обґрунтованої підозри» [74].

Справа Доронін проти України (2009) може слугувати прикладом свавілля під час здійснення правосуддя, що також становить порушення статті 5 ЄКПЛ. Відповідно до обставин справи, суди формально продовжували термін тримання під вартою, посилаючись на тяжкість порушення як єдину підставу, без реального аналізу доводів захисту та без оцінки того, чи продовжують існувати ризики, які виправдовували початковий арешт. Таке недобросовісне застосування закону, коли судова процедура перетворюється на формальність, є проявом свавілля. Ця справа стала край важливим прецедентом стосовно

стандартів застосування запобіжних заходів. У своєму висновку ЄСПЛ зазначив: «зі впливом певного часу подальше існування обґрунтованої підозри перестася само по собі бути підставою для позбавлення свободи і судові органи мають навести інші підстави для подальшого тримання такої особи під вартою» [75].

Аналогічно і у справі Луценко проти України (2012) ЄСПЛ піддав критиці підстави для продовження тримання під вартою. Національні суди обґрунтовували свої рішення такими причинами, як повільне ознайомлення з матеріалами справи, невизнання своєї вини та надання інтерв'ю ЗМІ. Суд визнав ці підстави неправомірними та свавільними, оскільки вони не стосувалися легітимних ризиків (втеча, тиск на свідків, перешкоджання слідству) для застосування запобіжного заходу, а фактично карали заявника за реалізацію його процесуальних прав та права на свободу вираження поглядів. Окрім цього це рішення є ключовим в аспекті забезпечення особі права на інформацію, оскільки заявнику не повідомили належним чином про причини його арешту безпосередньо в момент затримання [76].

Рішення у справі Харченко проти України (2011) має квазіпілотний характер, оскільки в ньому ЄСПЛ виявив структурні, системні проблеми в українському кримінальному процесуальному законодавстві, які призводили до масових та повторюваних порушень статті 5 Конвенції. КПК України 1960 року не передбачав необхідності ухвалення окремої ухвали про продовження тримання під вартою на етапі після завершення досудового розслідування і до початку судового розгляду. Внаслідок цього особа, потрапивши до цього часового «вакууму» могла перебувати в ізоляції місяцями без будь-якої правової підстави. Відтак, Суд наголосив, що «продовження тримання під вартою може бути виправдано лише за наявності конкретного суспільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості» [77]. Цікавим фактом є те, що це рішення у свій час не привело до вирішення проблеми відсутності судового контролю над триманням під вартою. Хоча був прийнятий новий КПК України 2012 року, який мав би вирішити цю проблему, він містив статтю 315, яка затверджувала автоматичне

продовження тримання під вартою у разі відсутності клопотань сторін про зміну або скасування такого заходу, що було фактичним рецидивом старої проблеми в новій формі. І тоді вже Конституційний Суд України, спираючись на аналогічні міжнародні стандарти, визнав цю норму неконституційною у своєму рішенні від 23.11.2017 року, довівши реформу до логічного завершення [78].

В контексті розслідування конкретно злочинних діянь, пов'язаних із перетином кордону, актуальним є рішення ЄСПЛ Кебе та інші проти України (2017). Відповідно до обставин справи, біженці прибули в український порт Миколаїв на борту судна під прапором Мальти. Українські органи влади аргументували, що оскільки заявникам було відмовлено у сходженні на берег і вони перебували на борту іноземного судна, вони не перетнули кордон України юридично і не підпадали під її юрисдикцію. Однак ЄСПЛ встановив, що вирішальним фактором є не формальний статус території, а факт здійснення ефективного контролю. Оскільки українські прикордонники піднялися на борт судна, вилучили паспорти заявників та проводили перевірку, заявники перебували під юрисдикцією України в розумінні статті 1 Конвенції. Додатково в межах цієї справи було порушено статтю 3 Конвенції, оскільки заявники стикнулися з ризиком бути депортованими до країн їх походження, де вони могли бути піддані нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню, а представники ДПСУ не забезпечили їм можливості отримати притулок і звернутися із заявою про визнання біженцями, доки вони знаходились на борту [79]. Аналогічної позиції Суд дотримався у справі М.С. проти Словаччини та України (2020), де заявнику загрожувало переслідування в Афганістані, а українські органи зосередились на формальних підставах для відмови у наданні статусу біженця [80]. Тактично це формує обов'язок слідчого під час первинного допиту підозрюваного у незаконному перетині кордону детально з'ясовувати мотиви перетину, адже якщо особа заявляє про переслідування, ця інформація повинна бути зафіксована у протоколі та передана компетентним міграційним органам. Ігнорування цих заяв або їх вилучення з матеріалів справи буде вважатися порушенням статті 3 ЄКПЛ.

Зокрема, справа Шеров проти Польщі (2024) встановила порушення статті 3 ЄКПЛ у зв'язку з недостатньою індивідуалізацією рішення. Національний суд у цій справі застосував занадто формальний підхід до перегляду законності затримання особи, оскільки відбувалась спроба масового незаконного перетину кордону, а працівники прикордонної служби застосовували практику «відштовхування» (push-backs), тобто одразу повертали осіб за кордон і ігнорували їхні пояснення щодо ризиків переслідування в Таджикистані, не даючи біженцям навіть доступу до адвокатів. В результаті на всіх осіб прикордонниками були складені спільні нотатки, які в подальшому були визнані Судом як недостатній доказ індивідуальної оцінки ситуації [81].

Вартим уваги також є кейс М.Г. та інші проти Хорватії (2021), де вже згадані «push-backs» призвели до загибелі дитини, що перетворило класичну адміністративну процедуру на кримінальне правопорушення [82]. В цьому контексті важливо згадати про так звані «критерії Енгеля» (вони були встановлені ЄСПЛ у справі Енгель та інші проти Нідерландів (1976)), відповідно до яких класифікація правопорушення у національному законодавстві як адміністративного чи дисциплінарного не є вирішальною, якщо санкція за правопорушення є суворою або має каральний характер. Тоді такі справи будуть вважатися кримінальними в розумінні Конвенції [83].

Отже, практика ЄСПЛ є насиченою і супроводжує фактично будь-які процесуальні дії, які відбуваються з моменту затримання особи з підозрою у вчиненні правопорушення. І слідчі, оперативні працівники та прокурори України мають застосовувати цю базу як орієнтир та опору в процесі здійснення слідства, щоб усі здобуті докази були отримані із дотриманням основоположних прав осіб, і, відповідно, були допустимими.

Узагальнюючи матеріали другого розділу, присвяченого організаційно-тактичним засадам досудового розслідування незаконного перетинання державного кордону, варто в першу чергу зазначити, що ефективність

початкового етапу розслідування базується на чіткому розумінні предмету доказування (стаття 91 КПК України), і встановленні обставин, що підлягають доказуванню. З огляду на спеціальну мету, слідство має чітко відмежовувати склад порушення за статтею 332² КК України від суміжних, таких як ухилення від мобілізації або організація незаконного перетину, які не містять мети посягання на інтереси держави. Підслідність незаконного перетинання кордону зумовлює необхідність тісної взаємодії слідчих СБУ з оперативними підрозділами ДПСУ. Планування розслідування залежить від типових слідчих ситуацій, серед яких виділяють три основні: затримання особи на місці (найсприятливіша), зникнення особи за наявності свідків та виявлення лише матеріальних слідів. Пріоритетними версіями є приналежність порушника до спецслужб країни-агресора або наміри ведення підривної діяльності. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій зазнала суттєвих змін через введення правового режиму воєнного стану. Законодавчо наразі дозволено проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час, а також обшук житла без залучення понятих за умови безперервної відеофіксації. У тактиці допиту спостерігається еволюційний перехід до методу процесуального інтерв'ю, спрямованого на отримання об'єктивної інформації через встановлення психологічного контакту, а не отримання зізнання. Формування доказової бази бажано також підкріплювати спеціальними знаннями шляхом призначення експертиз: судово-технічної, трасологічної, дактилоскопічної, портретної та інших. Аналіз міжнародного досвіду виявив різні підходи до встановлення відповідальності за незаконний перетин кордону: від адміністративної (Словенія, Молдова) до кримінальної (Велика Британія, Франція). Також поширення набури гібридні моделі (Чехія, Естонія). Відзначається тенденція до посилення санкцій у Великій Британії, що в свою чергу супроводжується дискусіями в Європарламенті. Особливу увагу слід приділяти практиці ЄСПЛ, оскільки такі норми, як заборона катувань (стаття 3 ЄКПЛ) та право на свободу (стаття 5 ЄКПЛ) є імперативними. Європейський суд наголошує на неприпустимості формального підходу до обрання запобіжних заходів (справи «Доронін проти України», «Харченко проти

України») та необхідності індивідуальної оцінки ризиків для кожного затриманого, навіть у випадках масового перетину кордону (справа «Шеров та інші проти Польщі»), визнаючи практику «push-backs» порушенням прав людини.

РОЗДІЛ 3

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

3.1. Напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення розслідування незаконного перетинання державного кордону

У попередніх розділах цієї роботи було здійснено детальний аналіз чинних теоретично правових та процесуальних основ розслідування незаконного перетинання державного кордону, що дозволило звернути увагу та підкреслити їхні прогалини.

Відтак, в умовах триваючої повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України стає зрозумілим, що питання забезпечення недоторканності державного кордону трансформувалося з площини адміністративного регулювання міграційних процесів у проблему рівня національної безпеки. Натомість нормативне регулювання наразі не встигає за сучасними викликами, пов'язаними з масовим незаконним виїздом українців за кордон. Абсолютне домінування адміністративної відповідальності та м'якість санкції за статтею 204¹ КУпАП створили ситуацію, за якої незаконний перетин кордону почав сприйматися правопорушниками як прийнятний ризик, а фінансові стягнення – як умовна комісія за реалізацію протиправного наміру. Статистичні дані, наведені у підрозділі 1.1., демонструють динаміку зростання кількості правопорушень, що свідчить про повну втрату превентивної функції чинними правовими санкціями. В.І. Палько у своїх дослідженнях наголошує, що порушення правил перетину кордону під час воєнного стану є «надзвичайно серйозним злочином», який становить пряму загрозу безпеці України [8, с. 50], за яку, водночас, не передбачено належної відповідальності.

Стаття 332 КК України сконструйована законодавцем для боротьби з переправниками – особами, які організовують, керують або сприяють переміщенню інших осіб через кордон. Суб'єктом цього кримінального

правопорушення є організатор або пособник, а не сама особа, яку переправляють. А.В. Лапкін у своєму аналізі вказує, що мігрант не може бути суб'єктом за статтею 332 КК України, оскільки він не може «переправити» сам себе у розумінні диспозиції цієї статті [12, с. 355].

Стаття 332² КК України, яка теоретично могла б застосовуватися до осіб, що здійснюють незаконний перетин кордону, однак містить специфічні кваліфікуючі ознаки: спеціальну мету у вигляді заподіяння шкоди інтересам держави або спеціального суб'єкта: особу, якій заборонено в'їзд на територію України чи яка є представником силових відомств російської федерації. І хоча незаконний перетин кордону в умовах воєнного стану також шкодить національній безпеці, він не підпадає під визначення шкоди інтересам держави в розумінні цієї статті, яка розроблялась з метою боротьби з диверсійними групами та шпигунством з боку ворога [3].

Враховуючи викладену вище проблематику, єдиним ефективним шляхом вирішення проблеми вбачається криміналізація незаконного перетину кордону в умовах воєнного стану без необхідності доведення спеціальної мети чи пошуку спеціального суб'єкта. До прикладу, це можна реалізувати шляхом прийняття Законопроекту №13673, яким пропонується внести зміни до статті 332² КК України шляхом криміналізації незаконного перетинання державного кордону України в умовах дії воєнного або надзвичайного стану, а також доповнити статтю 332 КК України кваліфікованим складом у вигляді незаконного переправлення осіб через кордон в умовах воєнного стану та встановити відповідальність за зловживання строками перебування за межами України тим, хто перетнув кордон по системі «Шлях» тощо [16, с. 4].

Вбачаємо за належне підтримати ці зміни, оскільки вони допоможуть усунути правову невизначеність і дисбаланс у відповідальності організаторів та незаконних мігрантів в умовах стану війни, а також забезпечать дотримання принципу невідворотності покарання за дії, що підривають обороноздатність країни, адже кримінальна відповідальність має значно вищий превентивний ефект, ніж адміністративна.

Наступна пропозиція стосується безпосереднього процесуальних аспектів розслідування незаконного перетинання кордону.

Як вже стало відомо з попереднього аналізу, ефективність розслідування зазначеного правопорушення критично залежить від взаємодії між оперативними підрозділами, слідчими органами, прокуратурою та судом. Специфіка незаконного перетинання кордону полягає у його міжнародному та міжвідомчому характері, адже вчинення правопорушення зазвичай відбувається на території декількох країн; затримання порушників здебільшого здійснюють органи ДПСУ, тоді як виявлення та досудове розслідування віднесено до підслідності СБУ. Тетяна Лелюк у своєму дослідженні «Планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування: тактико-психологічний аспект» вказує на те, що наразі планування розслідувань носить хаотичний та ситуативний характер [41, с. 32].

Зазначена вище проблема має вирішуватись комплексно, шляхом вдосконалення ланцюгів співпраці між усіма суб'єктами. На інституційному рівні всі установи володіють комплексом вкрай важливих повноважень для виявлення ознак незаконної міграції. До прикладу, прокуратура здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, суд володіє дозвільними повноваженнями щодо проведення слідчих (розшукових) дій, ДПСУ мають доступ до інформаційно-телекомунікаційної системи «Гарт-1», яка акумулює масиви даних про всіх осіб, які перетнули або планують перетинати кордон, відомості про транспортні засоби, втрачені документи та бази даних Інтерполу [84], [85, с. 21] а СБУ володіє даними, отриманими внаслідок НСРД та співпраці з оперативними працівниками (бази даних, фото- та відеозображення потенційних фігурантів, паспортні дані тощо). І, як відомо зі звітів ДПСУ [86] та опитування слідчих щодо планування негласного етапу розслідування [42], вони часто об'єднують ці сили для боротьби із злочинністю.

Водночас, 33,3% опитаних слідчих відмітили, що не вважають доцільним задіювати оперативні підрозділи ДПСУ під час розслідування незаконного перетинання державного кордону [42]. За результатами особистої комунікації

було з'ясовано, що здебільшого слідчі аргументують це корупційними ризиками, а також ризиком передчасного розкриття даних, що становлять таємницю досудового розслідування.

Відтак, стає зрозуміло, що проведення заходів із розслідування незаконного перетинання державного кордону вимагає ретельної підготовки і чіткої субординації всіх учасників. І це ускладнюється переважно паперовим документообігом, відсутністю єдиного стандарту документування та обміну інформацією, що може призвести до втрати доказової бази на початкових етапах, неузгодженості у проведенні слідчих (розшукових) дій, і в результаті – неможливості побудови цілісної картини діяльності правопорушників.

Тому для подолання цієї проблеми пропонується імплементувати Європейський досвід, який базується на застосуванні динамічних електронних засобів. Наприклад, у правовому полі Фінляндії найголовнішим ресурсом, що дозволяє ефективно організовувати слідство, є система електронного планування розслідування. Ця система дозволяє об'єднати зусилля різних суб'єктів, а також забезпечує процесуальну економії завдяки впровадженню типових шаблонів та заздалегідь розроблених бланків під плани розслідування [41, с. 31]. В Україні з 2019 року за підтримки Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI) також було запроваджено інноваційну систему електронного кримінального провадження – «eCase» (іКейс). Її робота регулюється статтею 106¹ КПК України та Положенням про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування іКейс, затвердженим спільним Наказом від 15.12.2021 №175/390/57/72 [87]. З технічної точки зору, система «eCase» побудована за принципом єдиної, захищеної цифрової екосистеми, яка забезпечує безперервну та безпечну взаємодію між усіма ключовими суб'єктами кримінального процесу. Основною технологічною перевагою «eCase» є створення умов для процесуальної автоматизації рутинної роботи, що сприяє економії часових та фінансових ресурсів [88, с. 461].

Серцевиною функціоналу системи «eCase» є модуль автоматизації створення процесуальних документів. Окрім цього її функціонал дозволяє

розміщувати та систематизувати всі матеріали кримінального провадження та направляти їх в електронному вигляді іншим суб'єктам. Наразі «eCase» інтегрований з Єдиним реєстром досудових розслідувань та автоматизованою системою документообігу суду «Д-3» і активно проваджений у роботу Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Вищого антикорупційного суду. Однак з огляду на його ефективність та істотний потенціал, вкрай бажаним є розширення його функціоналу на діяльність інших органів досудового розслідування. Надання, до прикладу, прокурору, слідчому судді, слідчій групі СБУ та уповноваженим оперативникам ДПСУ спільного доступу до матеріалів провадження та електронного плану процесуальних дій з розмежуванням прав доступу дозволить розподілити ресурси і ефективніше реалізовувати досудове розслідування.

Наразі триває розробка інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування «СМЕРЕКА», яка в теорії має забезпечити єдиний стандарт менеджменту розслідувань, аналогічно до «eCase» [89].

Така цифрова реформа є вкрай актуальною та доцільною, адже вона здатна мінімізувати людський фактор, що є істотною перевагою в контексті зменшення корупційних ризиків, а також забезпечити єдність практики для всіх інституцій та службових осіб. Як зазначає Анастасія Кошевець у своєму дослідженні, консолідація зусиль через такі інструменти є необхідною умовою для протидії транснаціональній злочинності [66, с. 227].

З огляду на це, вважаємо за потрібне рекомендувати інтегрування інформаційних систем формату «СМЕРЕКА» та «eCase» з метою покращення взаємодії суб'єктів, залучених до виявлення, документування та розслідування кримінальних діянь, пов'язаних із незаконним перетинанням державного кордону. Це допоможе, зокрема, налаштувати шлюз між наявними інформаційними системами та інституціями, систематизувати наявну доказову базу і автоматизувати хід розслідування. Ключовим антикорупційним запобіжником, який може бути реалізовано в межах цієї рекомендації, є запровадження жорстких алгоритмів випадкового розподілу кримінальних

проваджень на основі об'єктивних критеріїв спеціалізації та поточного навантаження, що повністю унеможливить ручні маніпуляції та підвищить процесуальну незалежність.

Запропоновані зміни не потребують докорінного втручання у законодавство, а лежать у площині вдосконалення підзаконних актів та підвідомчих інструкцій, що також є суттєвою перевагою.

Отже, виходячи із очевидної неефективності чинної адміністративної відповідальності за незаконний перетин кордону та підвищеної загрози національній безпеці цього правопорушення в умовах воєнного стану, в межах цього дослідження пропонується підтримати Законопроект №13673, який передбачає криміналізацію незаконного перетинання кордону під час воєнного стану, а також посилення відповідальності для організаторів переправлення та осіб, що зловживають легальними системами виїзду за кордон.

Окрім цього варто звернути на необхідність покращення взаємодії між судом, прокуратурою, СБУ та ДПСУ шляхом впровадження єдиної електронної системи досудового розслідування для автоматизації обміну даними, запровадження єдиних електронних шаблонів процесуальних документів та координації процесуальних дій. Це відповідає практиці країн Європи і є логічним продовженням інтеграції системи «eCase» у діяльність правоохоронних та судових органів України.

3.2. Напрями вдосконалення методики розслідування незаконного перетинання державного кордону

В межах цього дослідження було проаналізовано теоретичну базу, криміналістичну характеристику, організаційно-технічні та тактичні засади, а також міжнародний досвід та стандарти досудового розслідування незаконного перетинання державного кордону. З огляду на практичну складність та комплексність цього процесу, зумовлену його міжвідомчою та транскордонною специфікою, найбільш актуальною доробкою вбачається чітка систематизація

алгоритму процесуальних дій, які має вчиняти слідчий для ефективного та швидкого здійснення слідства. Тому з метою оптимізації діяльності слідчого та мінімізації ризиків допущення тактичних помилок, у межах даного дослідження було розроблено інтерактивну модель алгоритмізації процесуальних дій. Зазначений інструмент являє собою прикладну систему підтримки прийняття рішень, реалізовану засобами табличного процесора. Головним завданням моделі є надання методичної та тактичної допомоги слідчому у процесі висунення слідчих версій та планування розслідування залежно від конкретної слідчої ситуації. В основу архітектури запропонованого алгоритму покладено метод «дерева рішень» та ситуаційний підхід до розслідування правопорушень. Інтерфейс інструменту передбачає покрокове введення вихідних даних кримінального провадження (шляхом вибору релевантних опцій із запропонованих переліків). Залежно від обраних змінних, система за допомогою вбудованих логічних функцій здійснює варіативне моделювання. Як наслідок, слідчому автоматично пропонується адаптований комплекс слідчих (розшукових) дій та подальший оптимальний тактичний план розслідування.

Розроблена система має формат таблиці і доступна онлайн за посиланням: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1XuJLfHCZWNFf5bpnz3pMSYJka6ux1RLBDzJgntHmBRQ/edit?usp=sharing>.

Впровадження такого цифрового алгоритму в практичну діяльність має низку переваг. По-перше, він здатен забезпечити стандартизацію процесуальних дій та дотримання вимог КПК України. По-друге, його застосування значно економить робочий час слідчого на етапі тактичного планування. По-третє, інтерактивна модель виступає своєрідним запобіжником від упущення важливих деталей, оскільки алгоритм системно нагадує про необхідність проведення тих чи інших процесуальних дій, які могли б бути проігноровані в умовах високого навантаження на працівників органів досудового розслідування.

Отже, у ході здійснення цього дослідження було становлено, що з метою усунення правової невизначеності в межах чинного законодавства України, доцільно прийняти Законопроект №13673. Це дозволить встановити кримінальну відповідальність безпосередньо за факт незаконного перетину в умовах воєнного стану, посилити санкції для організаторів та врегулювати відповідальність за зловживання системою «Шлях». Для подолання проблеми паперового документообігу та усунення корупційних ризиків пропонується розширити функціонал системи електронного кримінального провадження «eCase» (яка вже довела свою ефективність у практиці антикорупційних органів) на інші органи досудового розслідування, а також інтегрувати в майбутньому аналогічні системи. А зважаючи на високе навантаження на правоохоронні органи та ризики допущення технічних помилок, створено інтерактивну модель алгоритмізації процесуальних дій, яка дозволяє автоматизувати процес висунення слідчих версій та формування тактичного плану залежно від конкретної ситуації.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблематики розслідування незаконного перетинання державного кордону підкреслило, що в сучасних українських реаліях питання прикордонної безпеки виходить за межі суто прикладної, криміналістичної чи вузькогалузевої кримінально-правової площини. Аналіз емпіричних, історичних та нормативних матеріалів засвідчує істотний зсув у філософсько-правовому розумінні самого концепту державного кордону: якщо в епоху європейської інтеграції, глобалізації та поступової лібералізації міграційних процесів він розглядався переважно як адміністративна лінія розмежування юрисдикцій та зручний інструмент економічного й митного контролю, то в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України він набув особливого значення, оскільки є одним з ключових інструментів захисту національної безпеки.

Відтак, з 2014 року можна простежити вимушений, але закономірний перехід від ліберальної моделі транскордонного пересування до моделі воєнного стану, де абсолютним пріоритетом стає збереження мобілізаційного ресурсу та обороноздатності країни. Чинна конструкція статті 332² КК України, розроблена у 2018 році для протидії ворожій агентурі та диверсійним групам держави-агресора, виявилася інституційно неспроможною зупинити масовий відтік військовозобов'язаних осіб. Спеціальна мета, передбачена ст. 332² КК, створює надмірний тягар доказування для сторони обвинувачення, оскільки ухилення від мобілізації часто трактується як приватний інтерес особи щодо збереження власного життя, що формально ускладнює кваліфікацію за цією статтею. Натомість, як свідчить практичний аналіз, адміністративна відповідальність за статтею 204¹ КУпАП повністю втратила свою превентивну функцію, оскільки близько 70% справ закриваються судами, а розмір штрафу сприймається порушниками як незначний супутній ризик. Відтак, імплементація Законопроекту №13673 щодо прямої криміналізації незаконного перетину державного кордону в умовах воєнного стану видається логічним кроком для

відновлення принципів справедливості, співмірності та невідворотності покарання.

Тенденції до посилення захисту прикордонної безпеки відмічаються і в законодавствах інших країн (до прикладу, Великої Британії). Ці нормативні зрушення свідчать про переоцінку цінностей на міжнародному рівні. Водночас, досудове розслідування незаконного перетинання державного кордону має беззаперечно базуватися на вимогах Конституції України та стандартах ЄКПЛ. Будь-які тактичні чи процесуальні помилки неминуче призводять до визнання доказів недопустимими за доктриною «плодів отруйного дерева». Зокрема, йдеться про порушення статті 5 ЄКПЛ (надто формальний підхід до обґрунтування підозри чи незаконне тримання під вартою як запобіжний захід), а також статті 3 ЄКПЛ (застосування непропорційної сили або жорстоке поводження під час фізичного затримання особи).

З точки зору кримінологічного аналізу, незаконний перетин кордону не є імпульсивним актом чи наслідком афекту, натомість це глибоко раціональне, економічно та логістично прораховане діяння. Воно має яскраво виражений етап готування, який включає інтелектуальну підготовку, матеріально-технічне забезпечення, комунікаційну взаємодію. Така детермінована картина формує абсолютно нову парадигму побудови плану досудового розслідування. Для ефективного формування доказової бази слідчим рекомендується розпочинати слідчі (розшукові) дії з негласного етапу, оскільки суб'єктивна сторона формується задовго до фізичного наближення особи до лінії кордону, а отже традиційна модель розслідування, яка починається з моменту затримання особи або виявлення матеріальних слідів, видається недостатньо ефективною для документування триваючої злочинної діяльності в цифровому середовищі. В подальшому гласні слідчі (розшукові) дії, зокрема, огляд, обшук, допит (рекомендується проводити у форматі процесуального інтерв'ю), призначення експертизи, допоможуть сформувати остаточну картину події та прийняти рішення щодо обґрунтованості підозри.

Відповідно до статті 216 КПК України, підслідність кримінальних правопорушень за статтею 332² КК України віднесена до компетенції слідчих СБУ. Однак істотну роль у розслідуванні цього правопорушення відіграють також оперативні підрозділи ДПСУ. У зв'язку із цим відзначається організаційний та часовий розрив у процесі планування та реалізації слідства, під час якого критично важливі сліди можуть бути втрачені або знищені. Крім того, дослідженням була зафіксована наявність корупційних ризиків та ризиків розголошення таємниці досудового розслідування, що додатково ускладнює взаємодію зазначених суб'єктів. Вирішення цих практичних проблем лежить у площині оптимізації та цифровізації шляхом об'єднання зусиль ДПСУ, СБУ, прокуратури та суду в єдиній електронній екосистемі досудового розслідування (на зразок систем «eCase» чи «СМЕРЕКА»), що може допомогти у мінімізації бюрократії, автоматизації рутини та запобігти корупційним ризикам.

Особливої уваги заслуговує розроблена у межах дослідження прикладна інтерактивна модель алгоритмізації процесуальних дій. В умовах високого навантаження та дефіциту часу алгоритм виступає асистентом, який, аналізуючи введені змінні, автоматично генерує оптимальний тактичний план слідчих (розшукових) дій. Алгоритм переслідує мету вдосконалення інтелектуальної діяльності слідчого шляхом зменшення впливу когнітивних упереджень та дотримання стандартів якості досудового розслідування незаконного перетинання державного кордону.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в межах дослідження поставлені завдання були виконані повною мірою, що дозволило чітко визначити ключові доктринальні засади, узагальнити нормативне регулювання та практику розслідування незаконного перетинання державного кордону у вигляді єдиної методики. Водночас здійснений аналіз дозволив сформулювати інструменти для подолання наявних прогалин у цій сфері з метою досягнення балансу між суворими викликами в умовах воєнного стану та вектором розвитку європейської правової та демократичної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврік Р., Демчик Н., Король М. Генеза правового регулювання юридичної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону за законодавством, яке діяло на українських землях. *Наук. вісн. Ужгор. Нац. Ун-ту*, 2022. С.297-302 URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/48.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
2. Кузьмін С. А., Марчук М.П. Криміналізація незаконного перетинання державного кордону. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 89–99. URL: <https://old.univer.km.ua/visnyk/1601.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 05 квіт. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#o1807> (дата звернення: 29.03.2026);
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України : Закон України від 18.05.2004 № 1723-IV : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1723-15#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
5. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання російської федерації державою-агресором : Постанова Верхов. Ради України від 27.01.2015 № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України : Закон України від 18.10.2018 № 2599-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2599-19#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
7. Кількість спроб незаконного перетину держкордону України не зростає – ДПСУ. *Українське радіо*. URL: <https://www.ukr.radio/news.html?newsID=108391> (дата звернення: 29.03.2026);

8. Палько В. Юридична відповідальність фізичних осіб за незаконне перетинання державного кордону: сучасний стан та проблеми застосування. *Правова держава*. 2025. № 59. С. 49–58. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/340302/329708> (дата звернення: 29.03.2026);
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
10. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII : станом на 23 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
11. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 22.02.2026 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf> (дата звернення: 14.04.2026);
12. Лапкін А. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 352–357. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2025/85.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
13. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Каб. Міністрів України від 27.01.1995 № 57 : станом на 28 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-п#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
14. Федосєєв В. В., Косьмін О. В. Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. конф. Харків : Право, 2019. 142 с. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/Збірник.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
15. Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо відповідальності за правопорушення, пов'язані з перетинанням державного кордону України : проєкт Закону від 21.08.2025 № 13673. URL:

- <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57168> (дата звернення: 29.03.2026);
16. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо відповідальності за правопорушення, пов'язані з перетинанням державного кордону України» від 22.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3054164> (дата звернення: 29.03.2026);
17. Курилюк Ю. Б. Незаконне перетинання державного кордону України: деякі аспекти складу кримінального правопорушення. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 315–319. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/158/146> (дата звернення: 29.03.2026);
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : Рішення Конституц. Суду України від 08.04.1999 № 3-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
19. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 1 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
20. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення: 29.03.2026);
21. Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 29.03.2026);
22. Клібанчук А. Криміналістичне дослідження способів незаконного перетину державного кордону. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Т. 2, № 12. С. 157–160. URL: <https://www.vestnik->

- pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc12/part_2/45.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
23. Вирок Болградського районного суду від 06.02.2023 у справі № 497/197/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108790353> (дата звернення: 29.03.2026);
24. Вирок Сокирянського районного суду від 04.04.2023 у справі № 722/615/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110024499> (дата звернення: 29.03.2026);
25. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 05.09.2025 у справі № 495/5207/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121411043> (дата звернення: 29.03.2026);
26. Лисенко С. Основні елементи криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 467–470. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2024/110.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
27. Літвін Л., Мельник Г. Особливості криміналістичної характеристики порушень державного кордону. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 211–219. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/39.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
28. Горін М. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 404–407. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
29. Горін М. Характеристика Обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони*. 2022. № 4. С. 251–257. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2022/39.pdf. (дата звернення: 29.03.2026);
30. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
31. Про затвердження Порядку надання Державній прикордонній службі та виконання нею доручень уповноважених державних органів щодо осіб, які перетинають державний кордон, та визнання такими, що втратили чинність,

- деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Каб. Міністрів України від 17.04.2013 № 280 : станом на 26 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2013-п#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
- 32.Харченко І. Є. Система кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія : Право. Вип. 85: Ч. 3. С. 339–345. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315893/306536> (дата звернення: 29.03.2026);
- 33.Кулик К. Незаконне перетинання державного кордону України: кримінально-правова та кримінологічна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 405–407. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/95.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
- 34.Соф'їн М. І. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обов'язковий елемент предмета доказування слідчим у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. Т. 2, № 99. С. 254–265. URL: https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Journal%20of%20the%20National%20Academy%20of%20Internal%20Affairs%20Vol.%2021,%20No.%202_-254-265.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
- 35.Капліна О. В. Шаренко С. Л. Проблеми розподілу процесуальних витрат при звільненні особи від кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 69. С. 391–401. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254954/252045> (дата звернення: 29.03.2026);
- 36.Криміналістика : мультимед. навч. підруч. / Антонюк П. Є., Антощук А. О., Вакулик О. О. та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ. Каф. криміналістики та суд. медицини. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/vstup.html> (дата звернення: 29.03.2026);
- 37.Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : метод. рек. / Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. та ін. – К. :

URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e31859b9-23c6-425c-bfa0-a56856b800a9/content> (дата звернення: 29.03.2026);

38. Сорока А. З. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 476–482. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Unzap_2013_3_66 (дата звернення: 29.03.2026);
39. Татарин Н. Поняття планування розслідування кримінальних правопорушень. Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків. 2023. С. 18–21. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20230609/article/download/tataryn/pdf/1317 (дата звернення: 29.03.2026);
40. Копча В. Криміналістична версія: організація та планування розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2025. Т. 87, № 4. С. 72–77. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/325320/315267> (дата звернення: 29.03.2026);
41. Лелюк Т. Планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування: тактико-психологічний аспект. *Юридична психологія*. 2023. Т. 2, № 33. С. 26–37. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a2aa1ea6-d71a-4539-9209-2c7e303af410/content> (дата звернення: 29.03.2026);
42. Результати опитування слідчих щодо планування негласного етапу розслідування незаконного перетинання державного кордону. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1NVwx8QwcFY3EY-45VrPY6XEV3YT5P_-404MkmdguKCM/edit?resourcekey=&pli=1&gid=2049904644#gid=2049904644

(дата звернення: 14.04.2026);

- 43.Грібов М. Розмежування спеціального слідчого експерименту й імітування обстановки злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. Т. 4, № 101. С. 63–73. URL: https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Journal%20of%20the%20National%20Academy%20of%20Internal%20Affairs%20Vol.%2021,%20No.%204_-63-73.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
- 44.Михайловський В. О. План розслідування. *Scribd*. URL: <https://www.scribd.com/document/833040576/План-розслідування> (дата звернення: 29.03.2026);
- 45.Глава 15. Організація і планування розслідування. *Бібліотека НЮУ ім. Ярослава Мудрого*. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/1_DISK/KRIM/html/Глава_15.htm (дата звернення: 29.03.2026);
- 46.Шаповал А. Огляд та обшук транспортного засобу в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 102–105. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/22.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
- 47.Балан М. Тактичні прийоми огляду місця події при розслідуванні порушень державного кордону України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 304–309. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/51.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
- 48.Кухарчук А. В., Ткаченко О. Р. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 578–580. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/138.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
- 49.Криміналістична тактика обшуку та виїмки. Криміналістична тактика. Частина третя. Наук. б-ка Держ. податк. ун-ту. URL: [https://library.nusta.edu.ua/depository/Електронні%20книжки/Криміналістика%20\(В.О.%20Маркусь\)/16.pdf](https://library.nusta.edu.ua/depository/Електронні%20книжки/Криміналістика%20(В.О.%20Маркусь)/16.pdf) (дата звернення: 29.03.2026);
- 50.Родюк О. В. Тактика проведення і значення допиту в кримінальному процесі:

- види, підготовка та особливості . (2024). *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 2024. Вип. 33 (3). С. 382–395. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/346/351> (дата звернення: 29.03.2026);
51. Стандарти процесуального інтерв'ю / Белоусов Ю., Орлеан А., Філоненко Т. та ін. ; за заг. ред. С. Рокуня, Т. Філоненко, Ю. Белоусова, В. Яворської. Дніпро : Середняк Т. К., 2022. 182 с. URL: <https://justtalk.com.ua/post/standarti-protsestualnogo-intervyu> (дата звернення: 29.03.2026);
52. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.11.2020 у справі № 742/2200/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217894> (дата звернення: 29.03.2026);
53. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 02.07.2024 у справі № 303/5115/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120207390> (дата звернення: 29.03.2026);
54. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 : станом на 30 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
55. Сухомлин Т. В., Юрчик Т. В. Судово-дактилоскопічна експертиза у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2019. Т. 10, № 74. С. 611–614. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1799/1771> (дата звернення: 29.03.2026);
56. Стецик Б. В., Марко С. І. Методика проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. С. 296–299. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/74.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
57. Справа «Тодоров проти України» (Заява № 16717/05) : Рішення Європ. суду з прав людини від 12.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_806#Text (дата звернення: 29.03.2026);

29.03.2026);

58. Гаврік Р., Демчик Н. Юридична відповідальність за незаконне перетинання державного кордону: зарубіжний досвід правового регулювання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 7. С. 137–140. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/25955647-3498-4d76-974e-5e11cedb81b7/content> (дата звернення: 29.03.2026);
59. Luyten K., Smialowski S. B. Understanding EU action against migrant smuggling. EU policies – Insights. *European Parliamentary Research Service*. 2021. P. 1–12. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659450/EPRS_BRI\(2021\)659450_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659450/EPRS_BRI(2021)659450_EN.pdf) (дата звернення: 29.03.2026);
60. Trevisan S., Moeller U. Punishing the facilitation of irregular migration. A comparative criminal law analysis of Germany and Italy. *Giurisprudenza Penale*. 2019. Vol. 7, no. 8. P. 1–13. URL: https://www.giurisprudenzapenale.com/wp-content/uploads/2019/07/Trevisan_gp_2019_7_8.pdf (дата звернення: 29.03.2026);
61. Illegal Migration Bill – European Convention on Human Rights Memorandum. Home Office, 2023. 14 p. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/bills/cbill/58-03/0262/ECHR%20memo%20Illegal%20Migration%20Bill%20FINAL.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
62. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво : Угода України від 14.12.2016 : станом на 9 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text (дата звернення: 29.03.2026);
63. Шаповаленко Є. В., Ємець О. М., Злагода О. В. Мережевий додаток безпечного обміну інформацією (SIENA) як інструмент у протидії кримінальним правопорушенням. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Т. 2, № 50. С. 172–276. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/242944/316937> (дата звернення: 29.03.2026);
64. Європейська Агенція з прикордонної та берегової охорони (FRONTEX). Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/european-border-and-coast-guard-agency-frontex> (дата

звернення: 29.03.2026);

65. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні: 32 роки міжнародної співпраці та боротьби зі злочинністю. Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiu> (дата звернення: 29.03.2026);
66. Кошевець А. Міжнародний досвід у взаємодії правоохоронних органів під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 223–230. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1737/1487> (дата звернення: 29.03.2026);
67. Формування професійних компетентностей на міждисциплінарній основі в умовах глобальної нестабільності : зб. доп. за результатами наук.-практ. конф. / Кулініч В. С., Макарова О. П., Іванцов В. О. та ін. ; за заг. ред. В. С. Кулініча. Кам'янське : Громад. орг. “Молодіжна орг. починаюч. лідерів”. Зб. доп. за результатами науково-практ. конференції., 2025. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc6b2553-1924-4b57-bb2e-40dbea0a28d4/content> (дата звернення: 29.03.2026);
68. Undocumented Immigrant Offending Rate Lower Than U.S.-Born Citizen Rate. National Institute of Justice - U.S. Department of Justice. 2024. 12 September. P. 1–7. URL: <https://docs.house.gov/meetings/JU/JU01/20250122/117827/HHRG-119-JU01-20250122-SD004.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
69. Pre-Charge Screening Policy. The Decision to Prosecute. 11th ed. New Brunswick : Office of Attorney General, 2017. 8 p. URL: <https://www2.gnb.ca/content/dam/gnb/Departments/ag-pg/PDF/en/PublicProsecutionOperationalManual/Policies/Pre-chargeScreening.pdf> (дата звернення: 29.03.2026);
70. Guiding principles for major case management. Province of British Columbia. URL: <https://www2.gov.bc.ca/gov/content/justice/criminal-justice/policing-in->

bc/policing-standards/5-2/guiding-principles (дата звернення: 29.03.2026);

71. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.03.2026);

72. Case of Ireland v. The United Kingdom. (Application no. 5310/71). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22001-57506%5C%22%5D%7D> (дата звернення: 29.03.2026);

73. Рішення у справі «Селмуні проти Франції» : Рішення Ради Європи від 28.07.1999.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_374#Text (дата звернення: 29.03.2026);

74. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04) : Рішення Європ. суду з прав людини від 21.04.2011.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 29.03.2026);

75. Справа «Доронін проти України» (Заява № 16505/02) : Рішення Європ. суду з прав людини від 19.02.2009.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_663#Text (дата звернення: 29.03.2026);

76. Справа «Луценко проти України» (Заява № 6492/11) : Рішення Європ. суду з прав людини від 03.07.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852#Text (дата звернення: 29.03.2026);

77. Справа «Харченко проти України» (Заява № 40107/02) : Рішення Європ. суду з прав людини від 10.02.2011.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text (дата звернення: 29.03.2026);

78. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини

- третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України : Рішення Конституц. Суду України від 23.11.2017 № 1-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text> (дата звернення: 29.03.2026);
79. Case of Kebe and Others v. Ukraine. (Application no. 12552/12). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-170058%22%7D> (дата звернення: 29.03.2026);
80. Справа «М. С. проти Словаччини та України» (Заява № 17189/11) : Рішення Європ. суду з прав людини від 11.06.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f36#Text (дата звернення: 29.03.2026);
81. Case of Sherov and Others v. Poland. (Applications nos. 54029/17 and 3 others). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-231867%22%7D> (дата звернення: 29.03.2026);
82. Case of M. H. and Others v. Croatia. (Applications nos. 15670/18 and 43115/18). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-213213%22%7D> (дата звернення: 29.03.2026);
83. Case of Engel and Others v. The Netherlands. (Applications no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57479%22%7D> (дата звернення: 29.03.2026);
84. Головний центр обробки спеціальної інформації. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/golovnij-centr-obrobki-specialnoyi-informaciyi> (дата звернення: 29.03.2026);
85. Кушнір І. П., Курилюк Ю. Б., Філіппов С. О. Інформаційне забезпечення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон України для повітряного сполучення. *Юридичний вісник*. 2021. Т. 4, № 61. С. 17–23. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/2827/1/Кушн_р____нформац_йн

е_забезпечення_прикордонного_контролю.pdf (дата звернення: 29.03.2026);

86. На Волині Держприкордонслужба у взаємодії з СБУ та військовою прокуратурою викрила канал переміщенням тютюнових виробів до Європи. ДПСУ. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/news/13279-Na-Volini-Derzhprikordonsluzhba-u-vzamodii-z-SBU-ta-viyskovoyu-prokuraturoyu-vikrila-kanal-peremishchennyam-tyutyunovih-virobiv-do-vropi> (дата звернення: 29.03.2026);

87. Риженко К., Демчук П., Ткачук А. Як працює система електронного кримінального провадження іКейс. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/yak-pratsyuye-systema-elektronного-provadhennya-ikejs/> (дата звернення: 29.03.2026);

88. Черниченко І. В., Маслюк О. В. Переваги застосування «іКейс» у кримінальному провадженні України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Т. 7. С. 460–462. URL: https://lsej.org.ua/7_2024/111.pdf. (дата звернення: 29.03.2026);

89. Про дослідну експлуатацію інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування «СМЕРЕКА» : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Офісу Генерального прокурора від 31 грудня 2025 року № 410/521/928. URL: https://ips.ligazakon.net/document/gp25046?ed=2025_12_31&an=28 (дата звернення: 29.03.2026).